

Ба 116011

КУЗЬМА ЧОРНЫ

БАЦЬКАЎШЧЫНА

П'ЕСА
І ГРОХ
АКТАЎ

літ. дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі

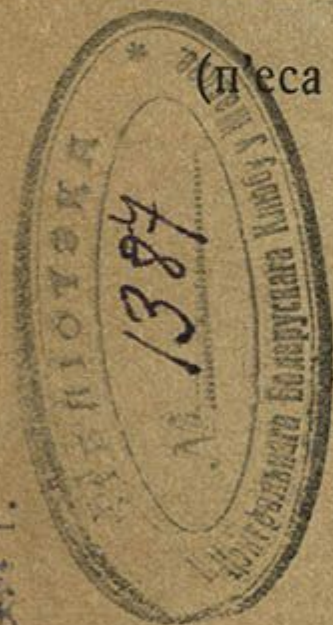
10901

Б116011

КУЗЬМА ЧОРНЫ

„БАЦЬКАЎШЧЫНА“

(п'еса з трох актаў)

Бел. аддзел
1934 г.

Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі
Л і М

Менск

1934

Рэдактар К. Зарэмбоўскі
Карэктур: 1 акт Кавалевай М.
2—3 „ Жылінскай Е.
Тэхрэдактар І. Белкін
Здана ў друкарню 10/I-1934 г.
Падпісана да друку 26/III-1934 г.

25. 0 4. 2009

Галоўлітбел 896. Тыраж 3.000. Заказ № 166.
Магілёў-Бел. Друкарня імя Молатава.

ПЕРШЫ АКТ

I

За гадоў паўтара да імперыялістычнай вайны. Глухі гарадок на заходніх абшарах Расійскай імперыі. Рыначны пляц. Проста перад гледачом будынак старасведкай ратушы—сляды гісторыі. Уваход у ратушу падобен як-бы да нізкага балкона. Над ім герб расійскай імперыі, над гербам трохкаляровы імперскі сцяг. З балкона прыстаў вялікасным позіркам акідае пляц.

Навокал ратушы поўкругам нізкая сцяна мураваных дробных крам; адтуль гандляры прарэзлівымі галасамі заклікаюць сялян. На пляцы кірмаш. Натоп. Сяляне. Мяшчане. Сярод іх часта відаць постаці фабрычных рабочых. У бок ад ратушы, дзесьці на заднім плане, відаць каменны дах невялікай фабрыкі.

Налева ад ратушы касцёл, направа царква. За слона падымаецца пад гукі касцельных і царкоўных званоў. На прыэднім плане гурт староў з лерамі: сляпыя, крывыя, бязрукія, бязногія, так сабе бяздольныя людзі.

Старэчы хор.

Матка божа глянула
На галодных сіратак.
Былі яны голая, босыя, галодныя,
Матка божа сумелася,
Уся засмуцілася,
Небаракам-сіратам
Колькі трэба хлеба
З неба спуціла.

Гандлярскія і сялянскія галасы.

— Каб я так у бога здароўя прасіў, калі
я з цябе лішняе прашу.

— Цыбуля, мыла, газа, гусіны пух.

— Чалавек, колькі просіш за палатно?

— А колькі дасі?

Старэчы голас. За яснымі свячамі, за бажэ-
сцвеннымі імшамі, за галоснымі званамі.
Пры царквах, пры манастырах.

Старэчы хор. Колькі трэба хлеба з неба спу-
ціла.

Старэчы голас. Пакрый, божа, зямлю тра-
вою, мора вадою, рыбу лускою, неба
зорамі, а чалавека шчасцем.

Старэчы хор. Колькі трэба хлеба з неба
спуціла.

(Адась Гушка ідзе з Ульянаю).

Адась Гушка. Дык і твой бацька надумаўся зямлі купіць?

Ульяна. Але.

Адась Гушка. Дзе-ж ён грошы возьме?

Ульяна. А дзе твой бацька грошай возьме? Твой бацька спродвае ўсё.

Адась Гушка. У яго і спродваць няма чаго... Чаго ты плачаш?

Ульяна. У майго таты было пяцьдзесят рублёў пасагу. А цяпер гэты пасаг на куплю гэтай зямлі ідзе. Можа ты мяне цяпер браць не захочаш?

Адась Гушка. Якая ты... Няўжо ты думаеш, што мне твой пасаг патрэбен?

Ульяна. Мала што ты пайшоў на гэтую фабрыку, можа яна зараз закрыецца. Тут-жа яе ніколі не было.

Адась Гушка. За парабка ў двары лепш?

Ульяна. Двары заўсёды былі, спрадвеку.

Адась Гушка. Пагаварыць з табою, дык ясны дзень, як ноч здаецца.

Ульяна. Дык праўда, Адаська?

Адась Гушка. Ну, праўда... ідзі... Тут мне трэба яшчэ з знаёмымі спаткацца. (*Равыходзяцца*).

(Выходзяць Павал Няміра і Марылька).

Павал Няміра. На сваёй зямлі чалавек заўсёды сам сабе пан.

Марылька. Павалка! Тата на зямлю ўсё маё адзенне прадаў. Ты мяне без пасагу возьмеш?

Павал Няміра. А можа-б ты сёе-тое ўзяла? Мы з бацькам, бачыш, таксама зямлі хочам купіць.

Марылька. Не ведаю. Хіба можа вяселле адкласці. (*Разыходзяцца*).

Гавораць сяляне ў натоўпе.

— Абы бог даў здароўя і сілы. А век чалавечы доўгі. Перагаруецца, тады зямля будзе свая.

— Лёгка сказаць, тут за адны процанты поўвека папаробіш.

— За якія процанты?

— Ты можаш адразу зямлю купіць?

— Не, кішэня слабая.

— Гэтаксама, як і кожны з нашага брата. Дык Сурвіла ўсё сам купляе. Дзесяцін пяцьсот зараз махне. А тады будзе даваць людзям па дзесяціне, па дзве. Цяпер яму трэба даць задатак, а рэшту выплачваць, а за процанты адробліваць.

— Э-э... дык ён яшчэ больш забагацее.

(Моўна спяваюць старцы. Да касцёла накіроўваюцца пан з панічом. Паніч у форме расійскага афіцэра. На першых усходах касцельнага ганка пан спыніўся, і лёкай пачаў знімаць з яго пыльнік. Раптам падскочылі два мешчанчукі, адапхнулі лёкаю і самі раздзелі пана. Пан кінуп ім рубель Паніч стаіць і смяецца).

Першы мешчанчук. Цяпер піва смальнуць?
Другі мешчанчук. Пачакай, можа яшчэ каго бог пашле.

Сёмка Марэйна (да мешчанчукоў). Ураджай збіраеце?

Мешчанчук. Маўчы, дурань.

(За ўсёй гэтай сцэнай пільна сочыць Мазавецкі, стоячы на касцельным ганку, ён не зводзіць вачэй з пана. З лёкайскай прыніжанасцю ён шапку трымае ў руцэ. Як толькі пан рушыў ісці ў касцёл, Мазавецкі кінупся цалаваць яму руку).

Мазавецкі. Дзень добры, вяльможны пане.

Пан. Дзень добры, Мазавецкі, што скажаш?

Мазавецкі. Я чуў, вяльможны пане, што робіце ласку, прадаваць зямлю.

Пан. А які інтарэс маеш?

Мазавецкі. Я, ласкавы пане, хачу купіць.

Пан. Не купіш.

Мазавецкі. Няхай пан будзе ласкавы сказаць — чаму?

(Пан не адказаў, завярнуўся і пайшоў у касцёл).

Няхай паніч будзе ласкавы сказаць—чаму?

Паніч. У раздроб зямля не прадаецца. Згуртоўвай людзей на ўсю куплю за раз.

Мазавецкі. Я дазнаўся, што вы мелі ласку наконт гэтага дагаварыцца з Сурвілам.

Паніч. Сурвілу аднаму гэта замнога. Прыставай у хаўрус да Сурвілы. (Пайшоў).

Сёмка Марэйна (да мешчанчукоў). А от вам бог даў яшчэ землянога купца. Пацалуйце яму ў... руку, можа ён дасць вам на піва.

Мешчанчукі. Цьфу... цьфу...

Сёмка Марэйна (да Мазавецкага). Ці не Сурвілы шукаеце?

Мазавецкі. А вы ведаеце, дзе Сурвіла?

Сёмка Марэйна. Я ўсё ведаю.

Мазавецкі. А хто-ж вы будзеце?

Сёмка Марэйна. Я—Сёмка Марэйна.

Мазавецкі. А чым самі займаецеся?

Сёмка Марэйна. Я—музыка.

Мазавецкі. А дзе-ж вы, што і каму іграеце?

Сёмка Марэйна. А от магу на ваших хаўтурах польку-мазурку заграць.

Мазавецкі. Цьфу, паскудства.

(*Падыходзіць Сурвіла*).

Пане Сурвіла, а божа мой, божа.

Сурвіла. Га.

Мазавецкі. А божа мой, божа, тут кожны дурны галетнік забагацеў-бы.

Сурвіла. Дзе гэта?

Мазавецкі. А от што пан зямлю прадае. У раздроб не хоча, дык трэба добрым гаспадарам згуртавацца і адкупіць, а тады...

Сурвіла. Ну, дык што тады?

Мазавецкі. Ну і гарачыня сёння. Пячэ, пане мой, як агнём смаліць. А пылу, пылу.

Сурвіла. Праўда, пыл.

Мазавецкі. Жыкетка на вас, пане Сурвіле, уся ў пыле. Гэта дзе-небудзь, стаўшы ля воза, абабіць пугаўём, выпыліць.

Сурвіла. Я ведаю, што вы хочаце сказаць. Ну, давайце разам. Тады мы адразу поўмаёнтка зямлі і шарахнем.

Мазавецкі. Гэта самае я і думаю.

Сурвіла. Я тады з вёскі на адлегласць выберуся.

Мазавецкі. Гэтаксама і я... Ах... Мне ў гэтай справе чалавек патрэбен будзе.

Сурвіла. Які чалавек?

Мазаведкі. Каб памог ён будавацца, абгараджвацца, абсталёўвацца... Ён можа ніякага задатку не даваць, тады ён будзе як сем'янін свой... а пасля грошыкі выплаціць і праз колькі год дзесяцінкі дзве няхай бярэ.

Сурвіла. Гаварылі з кім?

Мазаведкі. Наглядзеў сабе чалавека. Тут ёсць парабак. Яго пан нядаўна з парабкоўства прагнаў, дык ён падае цяпер, каб дзе асесці. Ён не расійскі падданы, ён слянзак, з Сілезіі нейкай, а Сілезія тая ў Нямецчыне, от ён і ёсць нямецкі падданы. Раз падданства не мае, дык ён тут не мае права мець сваю зямлю.

Сурвіла. Вы гаворыце пра Леапольда Гушку?

Мазаведкі. Ён самы. Ён, ён.

Сурвіла. Дык ён ужо са мной у хаўрусе.

Мазаведкі. А... не ведаў я...

Сурвіла. Нават я яму сам узяўся выклапатаць падданства; і сёння ён мне абяцаў даць 50 рублёў задатку.

Мазаведкі. Пане Сурвіла... Пане Сурвіла... пераступіце мне гэтага чалавечка.

Сурвіла. Вы гаворыце, як малое дзіця. (*Рагоча. Адыходзіць*).

Сёмка Марэйна. Чулі? Бачылі? Як людзей вырабляюць на юхт.

Натоўп. Дык ты растлумач-жа гэта выразней.

Сёмка Марэйна. Што тут тлумачыць. Выцягні яго з студні, дык ён у рэчку ўкінецца. Дзе ён дзенецца? На гэтым свет стаіць. А раз на такім законе свет трымаецца... Ну, я магу выдумаць новы закон, але што варт гэты закон супроць таго, на якім свет трымаецца.

Голас. Гэты свет і плачучы пераплачаш, а той і скачучы не пераскачаш.

Даніла Раўтовіч (*выходзіць з натоўпу*). А разам са мною на фабрыцы працуе Адаць Гушка. А бацька яго, Леапольд Гушка, выгнаны з двара парабак. А дзед яго быў сілезскі ткач... Вы чулі што-небудзь пра сілезскіх ткачоў?... Не чулі... Яны, гэтыя ткачы, жылі і працавалі гэтак, як... мы цяпер на фабрыцы або вы на зямлі, ці ў пана на парабкоўстве. От гэтак, як вы цяпер ходзіце ў лапцях, у каравых анучах, галодныя, халодныя,

абарваныя... Рабілі, трывалі і не вытрывалі.

Натоўп. А што?

Даніла Раўтовіч. І паўсталі...

Сёмка Марэйна. Паўсталі! А ў нас гэтакае паўстанне было ў дзевяцьсот пятым годзе. Было—і няма. Бывала, ківала, а цяпер не варушыцца. Я ведаю...

Натоўп. Што ты ведаеш?

Сёмка Марэйна. Дзед Адася Гушкі пасля таго паўстання ўцёк сюды, каб там у турме не згніць...

Натоўп. Ну, дык што ты хочаш гэтым сказаць?

Сёмка Марэйна. Мала хто дзе паўставаў—ці рэволюцыі рабіў?

Даніла Раўтовіч. Вы можаце зямлю купіць? Не. А зямля вам патрэбна? Патрэбна. Без зямлі вы жыць не можаце? У пана—во (*разводзіць шырока рукамі*). А ў нашага чалавека—во (*зводзіць рукі вузка*). Пан, а от зараз і гэты перакупшчык, вас з хамута не выпускаць, а калі каго душаць за горла, дык што трэба рабіць?

Натоўп. Бараніцца.

Даніла Раўтовіч. Зямля без ніякай куплі павінна належыць народу.

Палідэйскі. Сабраліся тут на самым праходзе. Аслабаніце праход, а то свісток дам.
(*Народ разыходзіцца*).

(Па сцэне ідзе Леапольд Гушка. Моцна спяваюць старцы. Леапольд Гушка нясе за плячыма звязак усялякіх рэчаў, відны боты, адзежа. Ён павольна, задыхаўшыся, спыняецца, азіраецца. За ім ідзе яго жонка і Марылька. Леапольд Гушка кладзе свой звязак на зямлю. Яго абкружвае на-тоўп).

Голас. Што гэта, чалавеча, гэтулькі добра прадаваць. Ці не выязджаеш куды?

Другі голас. Можа ў Амерыку чалавек едзе...
А... Гэта-ж Леапольд Гушка.

Леапольд Гушка. Зямлю купляю!

(Голас у яго моцны, вычны. Ён як сказаў, дык усё на момант прыціхла).

Зямлю купляю! (*Твар яго дыхае ясно-тамі*). Я падумаў сабе—пара працавітаму чалавеку падацца на чалавечую дарогу.

Голас. Пара. Пара... Даўно пара...

Леапольд Гушка. Я падумаў сабе: з чаго чалавек не жыве, а гніе? З таго чалавек

не жыве, а гніе, што ён уласнасці не мае. Май ты хоць які талент у руках, але, калі табе на што ўласнае няма абаперціся, тады ты—нуль.

Натоўп.

Нуль, гэта праўда.

Леапольд Гушка. Я падумаў сабе: бацька мой, сілезскі ткач, перадаў мне ў спадчыну сваё радавітае парабкоўства. І парабкаваў я на панскім полі някепска, пакуль мне пан воўчага білета не даў. Дык мне—во. (*Праводзіць сабе пальцам па горлу*). Хоць у вір галавой кідайся. А чалавек хіба на тое родзіцца, на свет? каб у вір галавой кідацца? Чалавек родзіцца на тое, каб жыць! А жыць...

Стары Няміра. А жыць—гэта не ў каравых анучах гніць.

Леапольд Гушка. Дык значыцца чалавеку жыць трэба. А як жыць, калі бацька мой нічога не меў, апроч двух сваіх рук і з-пад шыбеніцы галаву ратаваў. Я нічога не маю, апроч двух сваіх рук, і думаю, ці не ў вір галавою мне кідацца... Я галодны пасяджу, а свае зямлі крыху агораю. Мне многа не

трэба, мне трэба гэтулькі, каб было на
маленькі кавалачак хлеба. Але, каб гэта
зямля была мая, каб ніякі чорт не меў
права сказаць мне: от табе, чалавеча,
воўчы білет і ідзі ты ў вір галавою
кідайся.

Жонка Леапольда Гушкі (*пачынае галасіць*).
Божа мой, божа. Усё да апошняй ніткі
пайшло на гэтую зямлю. Нават пад га-
лаву нанач падкласці няма чаго.

Марылька. Тата, ну, тата...

Леапольд Гушка. Знайшоўся добры чалавек,
вясковы каваль. Прадаў мне напавер
сваю старую кузню. Я-ж яму за год па-
крысе гэтыя пяць рублёў выплачу. І з
гэтай кузні я сам сабе пабудую якую-
небудзь хацінку.

Марылька. Якая тая хата з кузні будзе.

Галасы ў натоўпе.—Гэты чалавек праўду
кажа, ён практык. У яго практыка ад
дзядоў і прадзедаў ідзе.

— Прападае ён, гэты чалавек, на
свецце, хоць ён і практык.

Сурвіла. Дык што—зямлі купляць не трэба?

Галасы. Я купляю. (*Падыходзіць перакуп-
шчык*).

Перакупшчык (да Леапольда Гушкі). Ну ўсё прынёс, што казаў?

Леапольд Гушка. Глядзі. *(Развязвае рэчы; перакупшчык перакладае рэчы).*

Перакупшчык. Боты, футэрка, маем святочныя нагавіцы, кабечы каптан, дзявочая сукенка... Дзве прасцірадлы, маем... яшчэ адны нагавіцы... Ну, гэта дрэнь... Поўрубель трэба скінуць...

Голас. Ніякага поўрубля скідаць не трэба.

Перакупшчык. Гэта не нагавіцы, а парахня.

Сёмка Марэйна. Сам ты парахня.

Перакупшчык. Ну, усё. От табе твае сорак шэсць рублёў за гэтыя рэчы і за тую бравэрку і падушкі, якія я забраў учора.

Сурвіла. А ну, накінь яшчэ чатыры рублі да поўсотні.

Перакупшчык. Пане Сурвіла, такой умовы не было.

Сурвіла. Ты-ж ведаеш, яму трэба даць зада-так на зямлю, якраз пяцьдзсят рублёў.

Леапольд Гушка. От вам, пане Сурвіла, гэтыя сорак шэсць рублёў.

Сурвіла. Менш, як пяцьдзсят, не вазьму. Я павінен плаціць пану першую рату грошай.

Леопольд Гушка. Ну, можа я вам праз некалькі дзён гэтыя чатыры рублі дзе небудзь дастану.

Сурвіла. Нічога не будзе. *(Прабуе адыходзіць)*.

Леопольд Гушка. Эй ты, перакупшчык, пакачай.

(Перакупшчык варочаецца. Леопольд Гушка скідае з ног боты і кідае перакупшчыку).

Перакупшчык. Гэтыя боты трэба на сметнік выкінуць.

(Леопольд Гушка скідае пиджак і кідае перакупшчыку).

Спінжачок лепшы. Але-ж да чатырох рублёў мала.

(Леопольд Гушка скідае камізэльку і шапку. Жонка Леопольда Гушкі аж заенчыла з плачу).

Натоўп.

— Што ты робіш, чалавеча, іншай рады ў цябе няма, ці што?

— Ты, перакупшчык, за боты, спіджак, камізэльку і шапку не чатыры, а дзесяць рублёў трэба.

Перакупшчык. Скажы—дваццаць.

Голас *(да Сурвілы)*. Не можаш ты чатырох рублёў чалавеку паверыць? Гад ты, а не чалавек.

Сурвіла. Я заўтра павінен плаціць пану за зямлю.

Сёмка Марэйна (да перакупшчыка). Дык ты больш не дажджэш тут нічога ні купляць, ні прадаваць.

Перакупшчык. Ціха! Ша! Набаўлю рубель.
(дае Леапольду Гушку грошы).

Паліцэйскі. Разайдзісь! Што за гармідар? Свісток даю!

Сёмка Марэйна. Няхай табе праз бакі свішча.

Паліцэйскі. Што ты кажаш, што? Што тут такое здарылася?

Сёмка Марэйна. Чалавек душу Сурвілу прадаў.

Паліцэйскі. Душу? Якую душу? Цьфу! (Адыходзіць).

Перакупшчык. Божа мой, ці я ў яго прашуся. На чорта мне яго гэтыя транты.

Мешчанчукі. Барыша трэба людзям паставіць, што памаглі таргавацца.

Леапольд Гушка. Барыша? Каму, за што?

Галасы каля Сурвілы. —От і мой задатак. Можа якія распіскі будзеце даваць?

Сурвіла. Хадзем у карчомку. Там абфармалімся.

(Сурвіла адыходзіць, за ім натоўп).

Жонка Леапольда Гушкі. Мы-ж яшчэ нестарыя людзі, мы яшчэ ў самым веку, каб жыць. Дык от табе—жыві, як хочаш.

Леапольд Гушка. Я табе кажу, што ўсё добра будзе. У мяне рукі здаровыя. Я да ўсялякае работы, а хто рабіць можа,—той і жыць будзе.

Жонка Леапольда Гушкі. Хадзем, можа яшчэ на імшу паспеем... Ах, як-жа ты пойдзеш гэтакі? Босы, раздзеты... (*Падыходзіць да яго*). Нічога, Леапольдзе, так трэба, так бог дае. (*Выцірае слёзы і ідзе з Марылькаю*).

Леапольд Гушка (*ёй услед*). Ну, ідзі, ідзі. У мяне яшчэ інтарэсы на кірмашы ёсць.
(*Падыходзіць Адаць*).

Адаць Гушка. Здароў, бацька.

Леапольд Гушка. Здароў, сыноч.

Адаць. Што з табою, бацька, дзе твая шапка, чаму ты босы?

Леапольд Гушка. Ты-ж ведаеш... зямлю купляю.

Адаць. Нават боты з ног, шапка з галавы?

Леапольд Гушка. Сыноч... Як ты не бачыш, што гэтымі словамі ты мне сэрца перадаеш... Я нясу на сваіх плячах гэтакі

цяжар... Гэтакае ярмо мяне за шыю
душыць... Я ілбом сцяну прабіваю.

Адась. Ты яшчэ новае ярмо сам на сябе
адзяеш; ты цяпер гэтак папаўся, што
век не вырабішся, пакуль рэволюцыя
цябе на тваё месца не паставіць. Не
купляй ты гэтай зямлі, бо ты яе ку-
піць не можаш.

Леапольд Гушка. Парабак—гэта нявольнік,
дык не хачу быць больш за нявольніка.

Адась. Нам зямлю трэба ўзяць, а не куп-
ляць.

Леапольд Гушка. Мой бацька, а твой дзед
браў сваё, а пасля ад шыбеніцы га-
лаву ратаваў. (*Пайшоў*).

Адась Гушка. Бацька... бацька....

Павал Няміра (*ідзе да Адася*). Адгаворваеш
бацьку ад зямлі? Навошта ты гэта
робіш?

Адась Гушка. Павалка, я і цябе хачу адга-
варыць.

Павал Няміра. Мяне не адгаворыш.

Адась Гушка. Гэта я ведаю. Бацьку я так-
сама не адгаварыў.

Павал Няміра. Ты думаеш—нехта табе га-
товае з неба скіне. Чалавек, як умее,

і кожны пасвойму, павінен станавіцца на ногі.

Адась Гушка. Гэтак ён на ногі ніколі не стане.

Павал Няміра. А як-жа стане? Не стараючыся? Ты бацьку з тропу збіваеш. Няма таго, каб памагчы, дык ты яшчэ на дарозе становішся.

(Адыходзіць).

Даніла Раўтовіч *(падбягае да Адася).*
Адаська, вайдзеш зараз у карчомку, па чарцы вып'ем.

Адась Гушка. Добра. *(Ідзе. За ім сочыць мешчанчук).*

Селянін *(ідзе па сцэне, за ім натоўп, ён чытае пракламацыю).* „Дамагайцеся зямлі без выкупу, зямля павінна быць забрана ў паноў і перададзена сялянству. Падтрымлівайце парабкоў і рабочых з фабрыкі, калі яны забастуюць“...

Галасы:

— А што-ж, не праўда?

— Дзе гэта ўзялі гэтую пракламацыю?

Палідэйскі *(ідзе праз натоўп).* Разайдзісь...
(Вырывае ў чалавека пракламацыю). Дзе ўзяў? Хто табе даў?

Прыстаў. Разайдзісь... *(Натоўп расступаецца перад ім)*. Дзе ўзяў?

Селянін. Дальбог, мне нехта на воз падкінуў. Я не ведаў, што гэта такое і пачаў чытаць. *(Прыстаў пагнаў чалавека перад сабою. Натоўп аж кіпіць па ўсяму рынку. Моцна звоняць касцельныя і царкоўныя званы. Спяваюць старцы)*.

МОМАНТНАЯ ЗМЕНА ДЭКАРАЦЫІ.

Брудная карчомка. З суседняга пакою чуваць п'яны гармідар, звон шклянак, флейта. За столікам сядзяць Адаць Гушка, Евель Цывін, Даніла Раўтовіч і і яшчэ адзін рабочы. На століку пляшка гарэлкі і шклянкі. Раптам адчыняюцца дзверы і ўбягаюць два мешчанчукі.

Першы мешчанчук. От тут мы прысядзем. Эй, піва сюды!

Другі мешчанчук. Пачакай, пачакай. Тут-жа фабрычныя гуляюць.

Першы мешчанчук. А мы не лішне ганаровыя, падсядзем да іх.

Адаць Гушка *(прыкідваецца п'яным)*. Што, ты падсядзеш сюды?.. Я табе так падсяду, што ты не ўстанеш! Вон!..

(Мешчанчукі выбеглі за дзверы, з крыкам стукаюць у дзверы, пасля ўсё сціхае).

А мы павінны гэту гарэлку выпіць, а

то падазронасць будзе. Сядзелі—і нічога не пілі. (*Смяецца, вылівае з шклянкі на падлогу*).

Евель Цывін. Адась Гушка і Даніла Раўтовіч—малайцы. Дзве пачкі пракламацый падсунулі на вазы. (*Да рабочага*). А вы гэтыя перапраўце ў маёнткі. Перадайце там сваім ад парабкоў. Вы казалі, што вашы швагры на кірмашы сёння.

Рабочы. Тут. (*Выходзіць*).

Адась Гушка. Мне бацька сказаў сёння: адно ярмо, кажа, нясу тое, што зямлю купляю, а другое ярмо тое, што выціраю слёзы з вачэй сям'і, цешачы іх тым, што ілбом зямлю прабіваю. А ў мяне, у сына, дык гэтыя два ярмы, ды яшчэ трэцяе: глядзец у бацькавы вочы. Мне як-бы хто сто пудоў на горла ўсклаў, як пабачыўся я сёння з бацькам. Як-бы ўсе пакаленні... не, што я кажу, не пакаленні, а продкі нашы да тысячнага пакалення ў глыб часу паўсталі перада мной сваёй крыўдай і горам.

Евель Цывін. Прывыкай, Адаська... Адась Гушка, прывыкай... Цяжка разбіваць адвечныя муры. Я на цябе спадзяюся.

Адась Гушка. Спадзявайся, бацька.

(Хтосьці ломіцца ў дзверы. Дзверы адчыняюцца, усойваюцца твары Мазавецкага і Сурвілы).

Мазаведкі. А божа мой, божа. Усюды занята.

Сурвіла. Няма дзе прытуліцца.

Мазаведкі. Дайце-ж рады, пане Сурвіла.

Сурвіла. Можа вы, гаспада, хутка ачысціце тутака, дык мы пачакаем тамака.

Адась Гушка. Што? Што?..

Мазаведкі. У нас грашовыя справы з народам. Абфармаліць задатак на зямлю... Кірмашны дзень... Сее-тое...

Адась Гушка. Вы што-ж гэта, — на чужую чарку квапіце?

Мазаведкі. Барані божа, хай бог крые, я не такі чалавек... Я сталы чалавек. А божа мой, божа... пане Сурвіла...

Адась Гушка і Даніла Раўтовіч. Вон!.. *(Сурвіла і Мазаведкі ўцякаюць).*

Даніла Раўтовіч. Евель, Евелька... Але спрытна я палажыў на воз чалавеку пачку пракламацый.

Евель Цывін. Ты... Ты... Ты не май прывычкі хваліцца гэтым, нават і мне...

Ну, пойдзем.

(Уваходзіць Ульяна).

Ульяна. А я цябе, Адаська, ледзь знайшла.
Я зараз з татам дадому паеду. Можа і ты да нас паедзеш. Ты ўсё ад мяне недзе дзяешся.

Адаць Гушка. Заўтра зранку мне трэба на работу станавіцца.

Даніла Раўтовіч *(да Ўльяны).* Выпіце піва.
(Уб'яваюць два паліцэйскія).

1-шы паліцэйскі. А, і дзеўка з імі.

2-гі паліцэйскі. Усе рукі ўгару.

Адаць Гушка. Чаму гэта?

Паліцэйскі. Каторы Даніла Раўтовіч?

Даніла Раўтовіч. Я. На што?

Паліцэйскі. Адыйдзі ў кут. Рукі трымай угару... Каторы Адаць Гушка!

Адаць Гушка. Што гэта робіцца?

Паліцэйскі. Рукі трымай угару.

2-гі паліцэйскі. Стары жyd з маладымі п'е.

Евель Цывін. Што? Хіба ўжо выпіць не можна, ці што?

Паліцэйскі. Ты, стары, слухай, калі гаворыць старшы, і маўчы.

Евель Цывін. Пагуляць-жа, здаецца, нікому не забараняецца.

Паліцэўскі. Ну, дык і гуляй. Мы табе дзеўку пакідаем. (*Рагоча*). А вы — марш... (*выводзяць арыштаваных*).

Ульяна. Сэрца маё чула...

(*Уваходзяць два мешчанчукі. Садзяцца за стол*).

1-шы мешчанчук. Ну, павялі двух... Эй, піва, піва сюды...

(*Уваходзяць Мазавецкі, Сурвіла і сяляне*).

Мазавецкі. А божа мой, божа... Ізноў занята... Толькі што мы гэта месца абзадачылі.

Мешчанчук. Як абзадачылі?

Мазавецкі. Мы раней гэта месца нагледзелі.

Мешчанчук. Адступнога на кварту гарэлкі.

Мазавецкі. Што ты, чалавеча, выдумаў, няхай ад цябе бог не адступіцца.

Мешчанчук. На кварту гарэлкі, іначай не пусцім за стол.

Мазавецкі. Можа на поўкварце сядземся?

Сурвіла. На. (*Дае на кварту гарэлкі. Мешчанчукі выходзяць*). Колькі вас тут?

Сяляне. Чалавек можа дваццаць будзе.

Сурвіла. На кожнага капеек чатыры прыдзецца накінуць. Бачыце, што канцаляра была занята. Прышлося даваць адступнога.

(*Садзіцца за стол. Сяляне даюць грошы*)

Цяпер мы бярем з вас задатак. Пяцьдзесят рублёў задатку больш, як на дзве дзесяціны.

Полас. А распіскі будзеце даваць?

(Сяляне абкружваюць стол. Сурвіла моцна лічыць грошы).

Леапольд Гушка *(уваходзіць)*. Хто, браткі, пісаць добра ўмее, каб прашэнне памагли мне напісаць аб падданстве. Я не тутэйшы падданы, а без падданства не маю права зямлю купляць. Пане Сурвіла...

(Сурвіла ўсё лічыць грошы).

МОМАНТНАЯ ЗМЕНА ДЭКАРАЦЫІ.

Пляд перад ратушай. На ганку прыстаў. Сурвіла плішчыць да прыстава дзежку мёду і ў мяшку кілбасы.

Сурвіла. Ай, ай, ну і дзень сёння гарачы. Ужыў я клопату. Здрастуйця, ваша правасіяцельства.

Прыстаў. А, здрастуйце, гаспадзін Сурвіла. Якія навіны, з чым бог прынёс?

Сурвіла. З пудам кілбас і з другою дзежкаю мёду. Ось я туды ў калідор паस्ताўлю. *(Ідзе ў калідор і выходзіць з пустымі рукамі).*

Прыстаў. Эйш, мужлан. Не забывае сказаць што гэта ўжо другая дзежка мёду... Як живеце, гаспадзін Сурвіла?

Сурвіла. Як жывом, ваша правасіяцельства? Жывом... Зямлю купляем... Я пра гэта і прашу міласці вашага правасхадзіцельства, каб ваша сіяцельства паспрыялі, калі што якое дзе каснецца случаем чаго... Вы сабе не можаце прадставіць, ваша блagarоддзе... Тут яшчэ адзін кручок зачাপіўся: прашу, каб падданства даць паклапаціліся аднаму чалавеку. Зямлю са мной купляе. Я яму дапамагу, ён мне дапаможа... Рука руку мае...

Прыстаў. І абедзве чыстыя...

Сурвіла. І абедзве чыстыя... Толькі я прашу вашага высочаства, каб з гэтым падданствам не лішне спяшаць. Год, ці паўтара...

Прыстаў. Панятна. Вы хочаце, каб падданства гэта год, ці паўтара паляжала ў мяне ў канцылярыі?

Сурвіла. Сказаць праўду...

Прыстаў. Как-с?

Сурвіла. Так точна.

Прыстаў. Панятна.

Сурвіла. Свінні ў мяне, дзякуй богу, на кілбасы кормяцца, пчолы ў мяне, дзякуй богу, на мёд рояцца, каровы ў мяне, дзякуй богу, на масла дояцца, авечкі ў мяне, дзякуй богу, на мяса плодзяцца... бог дасць здароўя—будзе і ўсё.

Прыстаў. Так-с.

Сурвіла. Я такі чалавек.

Прыстаў. Панятна.

(Ідзе да іх Леапольд Гушка з прашэннем у руках).

Сурвіла. А гэта той самы 'чалавек, пра якога я наконт падданства гаварыў.

Прыстаў. Інцярэсна. *(Бярэ ў Леапольда Гушкі з рук прашэнне).* Зямлі захацеў свае?

Леапольд Гушка Але, паночку.

Прыстаў. А як дагэтуль жылі?

Леапольд Гушка. За парабка ў пана былі.

Прыстаў. А чаму больш не быў за парабка?

Леапольд Гушка. Пан прагнаў.

Прыстаў. Жыць думаеш на сваёй зямлі?

Леапольд Гушка. Але. Мне абы бог даў падданства як расійскае прыдбаць.

(Паліцэйскія вядуць арыштаваных Адася і Данілу Райтовіча. Сурвіла адыходзіць).

Адась Гушка. Бацька!.. Што ты тут робіш?

Леапольд Гушка. Адась!.. Адаська!..

Прыстаў. У камеру. (*Арыштаваных павялі ў ратушу*).

Леапольд Гушка. А тады гараваць больш не буду... І Адаську бог дасць з турмы выпусцяць. Абы зямлі. Абы падданства. Тады я гараваць больш не буду.

(Прыстаў ідзе ў ратушу. Група старцоў з торбамі ідуць паўз ратушу. Леапольд Гушка паглядзеў ім услед, падняў рукі ўгору, хапіўся за галаву).

Божа, божа. Божа ласкавы...

(Мощна звоняць касцельныя і царкоўныя званы. Насустрэч адна адной ідуць каталіцкая і праваслаўная працэсіі. Перад каталіцкай працэсіяй крыжаносец—Мазавецкі ў закрыстыянскай комжы. Перад праваслаўнай працэсіяй—крыжаносец Сурвіла. Каталіцкая працэсія спявае: „Пшэнайсвентшы сакрамент“... Праваслаўная працэсія спявае „Спаси, господи, люди твоя“... Працэсіі стыкаюцца крыж да крыжа. Ні ўзад ні ўперад. Усё сціхае, застывае на месцы.

Мазавецкі. Пане Сурвіла, падайцеся крыху ў бок. Нам-жа размінуцца трэба.

Сурвіла. Яно то вам, пане Мазавецкі, спрытней было-б падацца на бок: у вас менш пратэсаў.

Мазавецкі. Але-ж вашы харонгі лягчэйшыя.
Сурвіла. Што вы мне пра харонгі! У нас
больш народу!

Паліцэўскі (да Мазавецкага). Асадзі назад!
(Мазавецкі, як апараны, кідаецца ў бок, за
ім уся каталіцкая працэсія. Сурвіла горда
вядзе праваслаўную працэсію наперад. Моц-
ны касцельны, царкоўны звон, спевы, шум—
усё зліваецца ў страшэнны гармідар).

2.

Хата Леапольда Гушкі. Пустыя сцены,
нізка навісла столь. Вяселле. Марылька
ідзе замуж за Паўла Няміру. Вясельныя
за сталом. У хату ўваходзяць музыкі, з
імі Сёмка Марэйна).

Леапольд Гушка (да музыкі). Суседзі, доб-
рыя людзі. Вы прышлі павесяліць нас,
дык падсядайце да стала, будзьце за
сталом за гаспадароў.

(Музыкі падыходзяць да стала,
выпіваюць па чарцы і садзяцца).

Леапольдава жонка. Госцейкі. Піце і закус-
вайце, чым бог даў.

Леапольд Гушка. Станем на ногі, на сваёй
зямлі разжывомся, тады іншы пача-
стунак будзе... Сёння у мяне такі дзень.
Марылька, Павалка...

Голас. За здароўе маладых!

(*Вясёлы шум*).

За сталом гаворка.

—Ты, суседзе, выплаціў ужо Сурвілу за зямлю?

—Дзе ты бачыў, але мне ўжо маласталася.

—А я можа яшчэ з дзесяціну прыку плюкалі гэта выплачу.

—Ярыну жнецё?

—Пачалі.

—А чорт яго! Гэта-ж мне на гэтым тыдні трэба Сурвілу за процанты 3 дні аджаць.

Леапольдава жонка. Людзі некаторыя ўжо павыплачвалі, зямлю атрымалі, а мы дык калі нават выплацім, дык падданства—другі год пайшоў, як не прыходзіць. Не відно, і не чутно, як у ваду.

Голас. Сурвіла клапоча перад канцылярыяй аб падданстве, дык можа ён намысле, каб ты яму, Леапольдзе, папарабіў? Ён з прыставам свае людзі.

Другі голас. Ат, тут справа дзяржаўная.

Леапольдава жонка. Хто яго ведае! А пакуль што рабі. Катору пару ўсё памагам Сурвілу хутар забудоўваць.

Еапольд Гушка. Прыдзе падданства, быць не можа. Гадоў поўтара прайшло—гэта праўда. Другі год гарую, больш як ніколі, але за гэты час за дзесяціну ўжо выплаціў. Асталася яшчэ дзесяціна. Дзве дзесяціны будзе свае зямлі. (*З ясным зіркам паварачваецца да жонкі*). Маці, чуеш? Сёння ў мяне такі дзень. Марылька, Павалка. (*Раптам хмурнее. Цішэйшым голасам*). Божа мой, божа ласкавы.

Голас. За здароўе маладых.

Еапольдава жонка. Госцейкі. На мілае здароўе... Мае вы людзі добрыя...

Еапольд Гушка. Маці, што ты?

Еапольдава жонка. А Адаць. А Адацька... У турме недзе гніе. Яму нават не суджана на Марыльчыным вяселлі пагуляць.

Еапольд Гушка. Адаць... Мой сын... (*Апускае галаву. Маўчыць*).

Голас. Ходзяць чуткі, што іх неўзабаве выпусцяць.

Еапольд Гушка. Такі ў мяне сёння дзень.

(*Музыкі заіралі. Уваходзіць чалавек з кіем. Упарозе зняў шапку*).

Чалавек. Добры вечар у хату,
Леапольд Гушка. Добры вечар. Каго бог
прынёс?

Чалавек. Я соцкі з воласці.

Леапольд Гушка. А з чым бог прынёс? (*Устае з свайго месца*).

Чалавек. Паперу з воласці вам. (*Цішэй*). Ці
не на вяселле я трапіў?

(Леапольд Гушка бярэ цераз стол ад чалавеча паперу, мойчкі разбірае. Напружаная цішыня).

Леапольд Гушка (*узнятым галасам крычыць*).
Падданства!

(Агульнае ажыўленне. Леапольд Гушка выходзіць з-за стала, Шмат гасцей падмаецца таксама. Леапольд Гушка хапае за плечы чалавеча з воласці).

Леапольд Гушка. Садзіся, чалавеча, садзіся
з намі за стол. Ты мне прынёс гэтакую
навіну... Ты сам не ведаеш, што ты
мне прынёс. Маці, ты чуеш... чалавеча,
гуляй разам з намі... я цяпер на гэтай
зямлі гаспадар...

(Музыкі граюць. Шумна. Весела. Леапольд Гушка садзіць поплич сябе соўкага. Усе за сталом. Шумнае ажыўленне ўсё павялічваецца).

Леапольд Гушка (*стаіць за сталом, акідае ясным позіркам хату*). Жыве чалавек... усё перад ім ідзе... варушыцца чалавек на свеце... (*раптам заспяваў*).

Голас. Што гэта за песня?

Леапольд Гушка. Бацькі мае спявалі ў Сілезіі. Ткачы. Ад бацькі я памятую гэту песню... Як чалавек жыве на свеце... Я за што люблю свайго зяця, Паўлу Няміру. Бо ён працавіты чалавек, а працавіты чалавек заўсёды выкіруецца на добрую дарогу.

(Музыкі граюць. Вясельныя танцуюць. Хтосці моцна трукае ў дзверы. Усе прыціхлі.

Адась Гушка (*На парозе*). Добры вечар.

Мадзі. Адась!

Леапольд Гушка. Адась!

(Леапольд Гушка размятае рукамі ўсіх на сваёй дарозе. Кідаецца з-за стала да Адася).

Леапольд Гушка. Адася выпусцілі. Пачакай, пачакай, Адаська. Я цябе за стол так не пасаджу. Гэтакі дзень сёння. Марылька замуж ідзе. Падданства прышло. Адась вярнуўся. Скінь з сябе, Адаська, гэтую нейкую арыштанскую вопратку.

Адзень што лепшае. Гэтакі дзень. Гэтакі момант... А што ты адзенеш? (*Кароткая пауза*). Ну, надзень гэта.

(Скідае з сябе спінжак, усцявае на Ада-сёвы плечы. Маці абнімае Адася).

Маці (*плачучы*). Усю адзежу папрадалі на гэтую зямлю.

Адась. Астайся, бацька, у сваім піджаку. Я астануся так. (*Акідае вачыма ўсіх*). Тут усе свае людзі. Усіх пазнаю.

Галасы. Што тут казаць—свае людзі.

(Адась абнімае за шыю бацьку. Трасе яго рукі. Адась падыходзіць да Марылькі і Паўла).

Адась. Дык я на тваё вяселле трапіў, Марылька.

Леопольд Гушка. Гэтакі дзень. Гэтакі момант.

(Усе зноў ужо за сталом. Адась сядзіць поплец бацькі).

Маці. Цябе-ж, мой сын, зусім пусцілі? Ты-ж з намі будзеш цяпер? Нікуды ты ад нас не пойдзеш?

Леопольд Гушка. Ты прышоў. А за хвіліну да цябе прышло падданства. Ты цяпер будзеш дома, Адаська, на сваёй зямлі будзем. Нікуды я цябе ад сябе не

пушчу. Мы разам будзем. На сваёй
зямлі будзем. За зямлю выплацім.

Адась. Зямля вам усім будзе без усякіх
выплатак. Вы на ёй робіце.

Голас. Хіба чуваць што?

Яшчэ голас. Ты чуў там паміж людзей? На
новы дзевяцьсот пяты год спадзявацца?

Леапольд Гушка. Я заўсёды спадзяваюся.
Я не сядзеў руці склаўшы. Я вару-
шыўся на свеце, тупаў, стараўся, рабіў.
(*Устае з чаркаю ў руцэ*). Гэтага дня я
доўга чакаў. (*Агульнае ажыўленне*). Гэ-
такі дзень. Гэтакі момант. (*Заспяваў*).

Дай-жа, божа, добры час
Як у людзей, так і ў нас,
І у добрую гадзіну
Развесялім радзіну.

(*Усе падхапілі хорам, пад акампанімент
музыкі. За сцэнай раптам шум, галасы,
крыкі, хтосці закрываў, хтосці заплакаў,
частка гасцей кідаецца да акон. Леапольд
Гушка стаіць з чаркаю ў руцэ*).

Галасы на дварэ.

- Божа мой, што гэта будзе?
- Цяпер-жа і майму сыну прыдзецца ісці.
- Усе пойдучь.

Госці ў хаце.

— Што там?

— Хто там крычыць?

(Усе кідаюцца да дзвярэй. У адчыненых дзвярах рухавы натоўп).

Голас (заглушае ўсё). В-а-й-н-а... Усім у салдаты ісці трэба.

(Павал Няміра рвануўся з-за стала. Марылька за ім).

Мадзі (стаіць аслупянелая). У які дзень Марылька замуж пайшла. Паўлу-ж ісці трэба. *(Хапаецца раптам за галаву).*
Адасю.

Леапольд Гушка. Я не тутэйшы падданы. Адась не пойдзе ваяваць за чужыну.

Мадзі. Ужо-ж падданыя. *(Кідаецца з хаты).*

(Сёмка Марэйна грае адзін. Гэта нейкая вар'яцкая імправізацыя).

Леапольд Гушка (адзін. Чарка валіцца з яго рук). Зямля. Падданства... Адась з турмы... Марылька замуж... За якую ваяваць бацькаўшчыну... Зямлі тутэйшае я яшчэ не каштаваў... Не трэба мне гэтае зямлі... Гэтакае зямлі...

(Як аслупяnelы. Паволі часне святло).

(Сёмка Марэйна з крыкам разбівае окрыпку).

3.

Пляд у гарадку перад ратушай. Народ: сяляне, рабочыя, рамеснікі, мяшчане... старыя, маладыя, жанчыны з дзецьмі на руках. На ганку перад народам прыстаў, Сурвіла, паліцэйскія і штацкія чыны, поп у аблачэнні з крыжам у руках.

Прыстаў. Цяпер, у мінуту мабілізацыі, мы ўсе, как адзін, должны помніць вялікую для Расіі гадзіну: паказаць перад врагом нязыблемасць нашага ацечаства. За веру, цара і ацечаства—ура!
(У натоўпе гукнулі „ура“).

Поп. Православное, христолюбивое воинство! Сегодня все не только мы русские, а и все иноверцы, населяющие великое наше русское отечество, должны проникнуться единым духом патриотизма. Да укрепит вас господь бог в борьбе за победу.

Прыстаў. Ура!
(У натоўпе гукнулі „ура“).

Галасы ў натоўпе.

- Не вернешся дадому, пасірацяцца дзеці.
- Глядзі дзяцей. Дзе яны, дзеці мае.
- Натое вайна.
- У два месяцы саб'ём немчуру.

— Нікога я не хачу біць.

(На танку заспявалі „Боже царя храни“ Леапольд Гушка паволі ідзе да прыстава).

Леапольд Гушка *(да прыстава)*. Не хачу я падданства! Не трэба мне і зямлі гэтае! Можа я быў-бы шчаслівейшы, каб я трымаўся бацькаўшчыны не гэтае, каб я вярнуўся ў сваю Сілезію. Можа-б бацькаўшчына тая была мне ласкавейшая...

Прыстаў. Гушка?

Леапольд Гушка. Але.

Прыстаў. Але. Але. В такой день не можеш сказаць русским языком.

Леапольд Гушка. У такі дзень. У такі дзень мне трэба яшчэ папарабіць на Сурвілавым полі да сёмага поту. От што ў такі дзень. *(Паволі адыходзіць назад. Гаворыць цішэй)*. Не на гэтым баку я павінен ваяваць.

Поп. Благословен бог наш, всегда, ныне и присно и во веки веков...

(Маці абнімае Адася. Марылька з Паўлам таксама трымаюцца ля Адася. Евель Цывіўін бярэ Адася за руку, адымае на поўкрока да сябе і цісне яю руку аберуч).

Евель Цывіўін. Ідзі, Адась!

(На фоне ўсяго гэтага стаіць Леапольд Гушка, сціснуты кулакі).

(КАНЕЦ ПЕРШАГА АКТА).

ДРУГІ АКТ

4.

Фронт. Акопы. Світае. Далёкая кананада рэжа
неба чырвонымі маланкамі.

Кавалак акупа. Салдаты. Сярод іх Адаць Гушка
і Павал Няміра.

Увесь час раз-по-разу чудён страшны енк аднаго
чалавека дзесьці здалёку.

Павал Няміра. Не вытрымаю. Божа мой.

Салдацкі шэпт. Ціха, зараз у атаку паго-
няць. Там яму хто-небудзь канцы зро-
біць.

Мацнейшы шэпт. Трэці дзень без перастанку
стогне. Ляжыць паміж акупаў. Ён,
здаецца, першы дзень крычаў, што ў
яго ногі патрушчаны?

Шэпт. Гэта немец. Ён панямецку нешта
лапатаў.

Шэпт. Не, гэта наш. Пазаўчора ён яшчэ
прасіў, каб яго забралі.

Шэпт. Чуеце? Ён ужо просіць, каб хто-не-
будзь злітаваўся з яго і застрэліў яго.

Павал Няміра. Галаву нельга выткнуць...
О-о-о-о... (Ные і трасеца).

Ціхая каманда. Аддзяленне, марш... (Акопам бягуць салдаты. Павал Няміра прыціснуўся да сцяны і застаўся. У другім канцы застаўся Адаць Гушка. Акоп пусты).

Павал Няміра. Божа, выратуй мяне... Адацька, і ты застаўся?.. Божа, выратуй мяне...

Адаць Гушка. Ціха, жывы застанешся.

Павал Няміра. Не выраблюся жывым. Божа...
О-о-о-о...

Адаць Гушка. Сціхні ты, прытуліся да сцяны, другая лінія ў атаку ідзе.

Чутна каманда. Аддзяленне, марш... (Салдаты бягуць акопам. Пасля пуста).

Павал Няміра. Дзе мне дзецца. Куды схавацца ад людзей. Каб я адзін астаўся, а ўсе, каб... Ну, хоць пагінулі... Каб ціха і каб яшчэ больш цёмна... І так, каб хоць да самае смерці... Так жыць доўга, доўга... Божа мой... Божа мой...

Адаць Гушка. Калі не сціхнеш—я цябе задушу. Слухай, прайдзі налева, там ёсць выхад у пустыя ямы. Там пасядзі, фронт пройдзе або туды, або сюды.

Павал Няміра. А тады што будзем рабіць,
Адаська?

*(Адась Гушка маўчыць. Павал Няміра вы-
ходзіць. Адась Гушка раскідае па акопу
пракламацыі. Салдаты зноў бяжыць акопам.
Адась Гушка прыціскаецца да сцяны. За
салдатамі бяжыць афіцэр—Ётка-сын. Ён
заўважыў Адася Гушку і застанавіўся).*

Ётка. Хто тут астаўся? Хто? Салдат? Баяз-
лівец, марш наверх. Марш. Застрэлю.
(Настаўляе рэвольвер). Астаўся. Марш
наверх і стаяць над акопам. Не ла-
жыцца. Над акопам стаяць.

*(Адась Гушка раптам хопіў вінтоўку на-
перавес).*

Адась Гушка. Рукі ўгару.

*(Ётка падымае рукі ўгару. Наверху шум.
У акуп падае нямецкі салдат—Эдвард
Лявер).*

Эдвард Лявер. Их эргэбэ міх. Ды флінтэ
вірф их аде вір гінген ін ды контр-
атаке.

Адась Гушка *(да Ёткі).* Што ён гаворыць?

Ётка. Я не ведаю нямецкае мовы.

Адась Гушка. Што ён гаворыць? Жыва! Ну!
Закалю!

Ётка. Здаюся ў палон. Вінтоўку кінуў як
ішлі ў контратаку.

Эдвард Лявер (глядзіць на Ётку)... Офіцёр,
офіцёр...

Адась Гушка. Афіцёр.

Эдвард Лявер. Ман ягт міх штэрбэн.

Адась Гушка. Што ён кажа?

Ётка. Мяне гоняць уміраць.

Эдвард Лявер. Іх віль ніхт штэрбэн. Ніхт
крыген. Іх віль габэ ніхт фюр вас ці
крыген.

Адась Гушка. Ну! Закалю!

Ётка. Не хачу ўміраць. Не хачу ваяваць.
Мне няма за што ваяваць.

Эдвард Лявер. Камрад, брудэр. Іх— Эдуард
Лявер фон Шлезіен, і арбайтэтэ алес
колен грэбэр фон цэн я рэн ан. Майнэ
кіндэр гунгэрн ейцт дорт. Онэ фатэр,—
іх вэрдэ ніт крыген, фюр вэн золь іх
крыген. Іх бін Эдуард Лявер фон Шлезіен.

Ётка. Таварыш, брат. Я—Эдвард Лявер з
Сілезіі. Я вугаль капаў, а дзеці мае
галодныя, без бацькі. Я не буду ваяваць.
За каго мне ваяваць? Я—Эдвард Лявер
з Сілезіі.

Адась Гушка. Камрад. Брудэр. Мы не бу-
дзем ваяваць.

(Ётка хапіў за шык. Змаганне з-за він-

тоўкі. Эдвард Лявер памог Адасю Гушку-
Афіцэра кінулі на зямлю. Адаць Гушка
пракалоў Ётку штыком).

Эдвард Лявер (заўважыў пракламацыі). Пра-
клямацыя.

Адаць Гушка. Праклямацыя. Ніхт крыген,
кажуць рэволюцыянеры.

Эдвард Лявер. Рэволюцыянер. Ніхт крыген.
Рэволюцыянер. Ду рэволюцыянер. Ёх
рэволюцыянер.

(Выходзяць з акопа).

Павал Няміра (уваходзіць у акуп). Адаська,
Адаська... там не ўседзець, у тых ямах...
Там кулі лётаюць (убачыў на зямлі
Ётку і аслупянеў).

Ётка. Слухай, не ідзі. Вынясі мяне з акопа,
я тут кончуся адзін. Тут пусты акуп.
Тут ніхто мяне не ўбачыць. Я тут памру,
занясі мяне да санітараў... я табе дам
белы білет... назаўсёды дадому вер-
нешся...

Павал Няміра. Ці магу я верыць, ваша...

Ётка. Вер. Вер мне.

Павал Няміра (углядаецца). Я вас ведаю.
Вы пан наш. Мы ў вас зямлю куплялі.

Ётка. Я табе і белы білет і зямлі дам...

Павал Няміра. Гляньце на неба... Ружова ад сонца... Сонца ўсходзіць... Я да санітараў вас, от зараз... от зараз... нейк сціхла на полі... Тут хмызняк за акапам скрозь... ядловец, беразняк, алешнік... От зараз... от зараз.

(Бярэ Ётку за плечы, той стоіне. Панёс акапам). (Варочаюцца Адаць Гушка і Эдвард Лявер. Разрываецца гарматны набой. Абое яны падаюць раненыя).

5.

ХАТА ЛЕАПОЛЬДА ГУШКІ.

Жонка Леапольда Гушкі ляжыць на ложку, укрытая зборам усялякіх адзежын. Калыска з дзіцём. Леапольд Гушка каля калыскі.

Леапольд Гушка. Малака ўсяго ў дне. Што гэта даць гэтаму дзіцяці?

Жонка Леапольда Гушкі. Што гэта Марылька не ідзе гэтак доўга. Дзіцяці як адчуралася. Гэтае, небарака, дзіця радзілася на пакуту. Яно высахла, выкрычалася... Там яшчэ яе ў гэтую забастоўку ўцягнуць. Кідала-б яна нечага гэтую фабрыку, ці што?

Леапольд Гушка. Ты сама не ведаеш, што ты гаворыш.

Жонка. Я ведаю, што я гавару. Калі што трэба рабіць, дык і без нас зробіць. Мала Адася папацягалі па астрогах. А што за карысць. Ад гэтага нам лепш стала жыць, ці што?

Леапольд Гушка. Што ты гаворыш?

Жонка. Я ведаю, што я гавару. Бачыла я калі прасветлую гадзіну? Або Марыльчына дзіця ўрадзілася на вялікае шчасце? Калі я была галодная, дык не ела. Калі я была хворая, дык не лячылася.

Леапольд Гушка. Ты як-бы мяне ўпікаеш. Што, я не стараўся, не рабіў, не біўся, як рыба аб лёд? Калі я плечы разгінаў?

Жонка. Я цябе не ўпікаю. Ты стараўся, ты рабіў, ты плеч не разгінаў. Што я табе на гэта скажу. Але можа быць... Можа хто спрытней мог павярнуцца на свеце, той мог і не гараваць, а жыць.

Леапольд Гушка. Дык што ты ад мяне хочаш?

Жонка. За ўсё жыццё цярплівасці маёй не хапае. Чалавек не вытрымае гэтак жыць.

Марылька (*з'яўляецца ў дзвярах*). Тата, выйдзі на хвілінку ў сенцы (*выходзіць з Леапольдам*).

Жонка. Што там яшчэ, божа мой?

(Уваходзяць у хату Евель Цывін, рабочы, Леапольд Гушка і Марылька).

Леапольд Гушка. Маці. Ты ў мяне заўсёды была маладзец, маці... Гэты чалавек у нас пабудзе некалькі дзён.

(Жонка маўчыць, укрывае сябе лахманамі. Евель Цывін закурвае. Марылька наінаеўца над калыскай).

Евель Цывін. Халаднавата ў вас у хаце. А каля лесу жывецё.

Жонка. Лес не наш.

Евель Цывін. Не наш, гэта праўда. Нас гэты лес не грэе.

Леапольд Гушка *(ціха да Евеля Цывіна).* Я буду глядзець, каб ніхто... і нішто... Будзь смела...

Рабочы. Што будзем рабіць?

Евель Цывін. Няма ніякага спосабу пакінуць фабрыку?

Рабочы. Салдаты з фабрык нікога не выпускаюць. Прымушаюць рабіць сілком.

Евель Цывін. Значыцца, трэба знайсці спосаб пакінуць фабрыку.

Рабочы. А як?

Евель Цывін. Начальства цяпер напалохана: забастоўкі... стачачныя камітэты... бунт...

А з напалоханым начальствам нам лягчэй дагаварыцца. (Падыходзіць да калыскі, гаворыць цішэй да Марылькі). О, твое дзіця... Як завецца... (забаўляе дзіця).

Марылька. Віцька.

Евель Цывін. Віцька, Віцька... (Адыходзіць ад калыскі). А скажам мы начальству гэтак: фабрыка працуе на абарону бацькаўшчыны, вырабляе шынельнае сукно, дык мы перадумалі і забастоўкі рабіць не будзем, адно падбаўце нам крыху заробтку... Толькі-ж трэба паведаміць забастовачны камітэт... Папрацуем дзень, з фабрыкі выйдзем і больш туды ніхто не вернецца... і фабрыка стане... Ты, слухай, ты-ж у забастовачны камітэт пайсці не можаш?.. Я таксама не магу.
(Думае.)

Марылька. Я пайду.

Евель Цывін. Ты пойдзеш? А як на фабрыку пройдзеш?

Марылька. Я адпрасілася да дзіцяці. А як выпускалі мяне, дык нейкі паліцэйскі чын, нібыта пажартаваў: пабажыся, хаця, кажа, што сёння назад прызэш. Я і пабажылася. От і скажу, што назад

прышла. Зараз, пакормлю дзіця і пайду.
На фабрыку мне ўдасца прайсці.

Евель Цывін. А ты-ж усё чула, што мы тут гаварылі?

Марылька. Усё ведаю.

Евель Цывін. Ага... ты ўсё чула, ты усё ведаеш... Ну, добра.

(Маці ўздымае галаву, глядзіць на Марыльку. Марылька наінаецца над дзіцём).

Евель Цывін *(да рабочага)*. Ну, а табе-ж трэба для сувязі, дык ніколі не садзіся там, дзе трэба ісці... дык ідзі. *(Рабочы пайшоў)*.

(Марылька закалыхвае дзіця, спявае калыханку. Евель Цывін сеў, утуліў рукі ў рукавы, задрамаў. Леапольд Гушка ўглядаецца ў акно).

Евель Цывін *(раптам узняўшыся)*. Холадна, вы гаварылі, у вашай хаце, а я ўсё-ж абагрэўся... Уга, цёпла стала... Цэлы дзень быў я сёння на холадзе... А жару ў вас няма ў попеле, закурыць?

Марылька. За комінам запалкі ляжаць.

Жонка. Крэсіва і кнот там недзе.

Евель Цывін. Крэсіва і кнот...

Леапольд Гушка. Нейкі чалавек ідзе паўз лесу, проста сюды накіроўваецца.

Евель Цывін (*устрывожыўшыся*). А мой хлопец пройдзе яшчэ?

Леапольд Гушка. Э, ён-жа тым бокам лесу пайшоў.

Евель Цывін. Ну, дык я пайшоў. (*Глядзіць у вочы Леапольду Гушку*).

Леапольд Гушка. За хатай у мяне пусты хляўчук. Там крыха саломы ляжыць.

Марылька (*да Евеля Цывіна*). Дык я зараз іду.

Евель Цывін. Ідзі. (*Выходзіць з Леапольдам Гушка*).

Жонка. Хто гэта? Што гэта за ён?

Марылька. Гэта Евель Цывін.

Жонка. Дык чаго-ж ён туляецца ад людзей? Што ён забіў каго, ці абакраў? Чаго ён да нас?

Марылька. Маці, слухай, маці. Я яго сама прывяла. Яго шукае паліцыя.

Жонка. Нікуды ты не пойдзеш.

Леапольд Гушка (*у дзвярах*). Ціха ты... ціха... (*Пауза*). Яны кажуць... яны кажуць... скінуць гадзіны з рабочага дня... Я ім сказаў-бы... скіньце вы ўсё тое, што жывога чалавека ў зямлю гняце... Скіньце вы цара гэтага, скіньце вы...бога гэтага.

Жонка (*усхватваецца з ложка*). Божачка ласкавы, за гора людскае малюся. Леапольд, Леапольдзе, адумайся.

Леапольд Гушка. Я ім сказаў-бы: скідайце цара, скідайце і бога. За што пакутуе на фронце мой Адаць? За што гніе ў акопах Павал Няміра?

Жонка. Гэта бог іх паслаў на пакуту.

Леапольд Гушка. Скажы ты мне, хто на маю шыю ярмо ўсклаў і не пускае, каб я яго скінуў?

Жонка. Гэтак ты ярма ніколі не скінеш. Не злосцю і не кулаком трэба ярмо скідаць.

Леапольд Гушка. А як?

Жонка. Сурвіла ўсклаў на цябе ярмо? Усклаў. А як-жа Сурвіла будзе да цябе ласкавейшы, калі ты на яго, як на звера глядзіш. Пан з парабкоўства выгнаў, а хіба ён мог цябе не выгнаць? Калі ён сказаў на цябе „хлоп“, а ты яму пажадаў, каб у яго ў жываце хлопала. А каб ты быў інакшы, дык і жыў-бы, і не трэба табе было-б няма-ведама каго па хлявах хаваць. Ты і яе на гэтую сцежку пацягнуў. (*Паказвае на Марыльку*).

(*У дзвярах з'яўляецца Павал Няміра*).

Павал Няміра. Добры вечар у хату.

Марылька. Павалка!.. *(Кідаецца да яго).*

(Леапольд Гушка і жонка в момант маўчаць ад нечаканасці).

Жонка. Павалка, сыноч...

Леапольд Гушка. Павалка, як-жа гэта, на пабыўку, ці як?.. Родны ты наш...

Павал Няміра *(урачыста).* Можна сказаць, што зусім.

Марылька. Зусім? Няўжо гэта можа быць?

Леапольд Гушка. Вайна скончана?

Павал Няміра. Для мяне скончана.

Усе. Як гэта?

Павал Няміра. Няхай ваюе той, каму трэба.

Леапольд Гушка. Рэволюцыя? Салдаты кінулі ваяваць?.. Я ведаю, што робіцца.

Павал Няміра *(як-бы не слухаючы).* Я выраптаваўся. Мне пашанцавала.

Усе. А Адаць? Ён-жа з табою ў адной часці быў.

Павал Няміра *(нікога не слухаючы).* Пяць дзён траслася зямля. Траслося неба. Трасліся зоркі... Усё грыміць... усё каенае... усіх смерць агортае.

(Усе з глыбокім стогам уздыхнулі).

Світала на пятыя суткі. Нам загадалі вылазіць з акопаў на зямлю. У атаку

нас гналі. Вылезеш—смерць табе. Астанешся—або застрэляць, або не ўбачаць. І я астаўся. Бачу — Адаць са мной астаўся.

Усе. Дзе-ж ён?

Марылька. Цяпер-жа, Павалка, разам будзем заўсёды. Ідзі, глянь на сваё дзіця, ты-ж яго яшчэ не бачыў.

Павал Няміра (*рушыў ісці да калыскі, пасля спыніўся*). Грыміць усё... Стогне, енчыць... Новыя салдаты бягуць акапам. Я да зямлі прыліп. Заплюшчыў вочы... расплюшчыў я вочы, бачу і пуста, ціха і Адаць няма.

Усе. Дзе-ж ён?

Павал Няміра. Толькі адзін на ўвесь акуп афіцэр Уладыслаў Ётка, нашага пана сын, канае пад нагамі, ранены ў живот. Ён глядзіць мне ў вочы, гэтак пакорліва... Ну, як жывёла глядзіць, калі яе рэжуць. Так просіць ён мяне. Я яго паслухаў. Я яго ўзяў за плечы і панёс да санітараў. Каб не я — ён там кончыўся-б. Я яго нёс можа дзесяць вёрст. Развіднела — я яго нясу. Сонца ўзышло — я яго нясу. Дзень у сілу ўва-

браўся—яго нясу, нясу, нясу... Прынёс да санітараў. І за гэта ён мне праз свайго бацьку белы білет, і... поўвалоку поля. Белы білет і поўвалоку поля... (*Доўгая напружаная пауза*). Я шмат прайшоў па зямлі... Я ішоў ад санітараў да цягніка, ад цягніка да горада, ад горада да Ёткавага маёнтка... Снег скрозь пад нагамі рыпіць. Кусты стаяць. Дрэвы маўчаць. У лесе голая зямля без снегу. Голкі хвойныя. Я смалу нюхаў. Здаецца, што з-пад снегу грыбы пахлі. Папараць пахла. Трава пахла. Зямля пахла, мокрая ад дажджоў, з-пад плуга, з-пад плуга... Вайна недзе далёка асталася. Мне яна скончана. Яе няма больш для мяне. Няхай сабе так, як сабе хочуць, і хто сабе хоча, і хто не хоча—ваююць. Няхай ваююць. Няхай хто з галовамі ў земляную акупную сцяну... Няма больш вайны мне, фронта мне, акупаў больш няма мне. Хай сабе там усе, як сабе хочуць. Марылька. На поўвалоцы зямлі будзем мы цяпер з табою. І больш нам нікога і нічога не трэба, Марылька.

Марылька. Што-ж мы будзем рабіць?

Павал Няміра. Жыць.

Марылька. А Адаць?

Леапольд Гушка. А ўсе, што з Адасём? Поўныя акопы людзей?

Жонка. Табе мала аднае радасці?

Павал Няміра. Мне Адася шкада. А ўсе—што я пра ўсіх думаць буду? Што я каму памагу? Кожны чалавек выкіроўваецца пасвойму.

Марылька. А я зараз на фабрыку пайду. От зараз, от...

Павал Няміра. На фабрыку? Чаго цяпер у начы?

Жонка. Марылька, цяпер нікуды.

Марылька. А без мяне забастоўкі не зробіць.

Павал Няміра. Дык на што табе цяпер дбаць пра гэта? Можа раней і не было табе іншае дарогі, а цяпер, пасля гэткага шчасця мне... Цяпер мы самім сабе паны будзем.

Марылька. Што ты гаворыш?

Павал Няміра. Заўтра-ж мець буду поўвалоку зямлі.

Марылька. Ну, дык што?

Павал Няміра. Ну, дык і сядзі дома. Крыж паставіць на ўсіх гэтых забастоўках. Забастоўкі — гэта неспакой, гэта калі ніякае рады няма. А цяпер мы можам спакойна пажыць.

Марылька. Пайду.

Павал Няміра. Не пойдзеш.

Марылька. Пайду.

Павал Няміра. Не пойдзеш. (*Марылька глядзіць на бацьку*).

Леапольд Гушка. Пойдзе... І я пайду...

Жонка. Не. Марылька больш гараваць не будзе. Зямлі, не купляўшы, яна будзе на вялікай зямлі сядзець.

Марылька. А вы з бацькам? А Адась? А ўсе? А ўсё? А вайна? А акопы? А смерць?

Павал Няміра. Няма для нас вайны больш!

Марылька. Ёсць вайна!

Леапольд Гушка. І смерць ёсць. І акопы ёсць. І ярмо на шыі ёсць. І жылы на чалавеку рвуцца. І пятля на шыю накладаецца. І шыбеніца над галавою стаіць... Я казаў—скіньце вы ўсё тое, што жывога чалавека ў зямлю гняце... Скіньце вы...цара гэтага... Скіньце вы...

Жонка. Бога не чапай.

Леапольд Гушка. Бога гэтага скіньце вы.

Павал Няміра. Няхай скідаюць.

Леапольд Гушка. А мы?

Павал Няміра. А я не на вайне больш. Я не парабак больш. Я не...

Леапольд Гушка. Марыльцы зараз ісці трэба.

Павал Няміра. Не пойдзе.

Марылька. Пайду. *(Устае).*

Павал Няміра. Не пойдзеш! *(Хапае яе за галаву).*

Леапольд Гушка *(хапае яго за плечы).* Ідзі адгэтуль, на вёску! Да свайго бацькі ідзі!

Жонка. Марылька. Чуеш? Ён хату раскідае. Ён сям'ю раскідае. Ён губіць нас усіх.

Павал Няміра. Марылька, хадзем.

Марылька. Не. Я іду на фабрыку. Там трэба забастоўку рабіць.

Павал Няміра. У мяне яшчэ сіла ёсць. *(Падымае над ёю кулак).*

Леапольд Гушка. *(Ідзі з гэтае хаты. Бярэ яго за плечы і кінуў у дзверы. З дзвярэй насустрач першы мешчанчук; нечаканы, як здань).*

Мешчанчук. Добры вечар.

Леапольд Гушка. Добры вечар.

Мешчанчук. Холад які на дварэ. Рукі мае скарчанелі, без рукавіц выбраўся... Фурманак шукаю, заўтра сена войску везьці...

Леапольд Гушка. Дык чаго вы да нас?

Мешчанчук. Можа ў фурманку паедзіце?

Леапольд Гушка. Няма ў мяне каня. І нічога чалавеча, у мяне няма.

Мешчанчук. А каб быў конь—паехалі-б? За-рабілі-б... Вайна ўсім не дае жыць. Калі скончыцца вайна, немцаў паб'ем, народ тады лепш стане жыць.

Леапольд Гушка. Усялякія ёсць і немцы: адзін жыве добра, другі кепска.

Мешчанчук. Ёсць, ёсць, вядома, народ ня-роўны... А ў вас быў конь... Хлеў у вас за хатаю... Самі на гаспадарцы жы-вецё?

Леапольд Гушка. Але. На добрай гаспадарцы

Мешчанчук. Сказаць праўду, дык я не адзін Тут яшчэ мой таварыш, таксама са мною наконт фурманак ходзіць. Я ду-маў, можа ён да вас зайшоў. Я яго шу-каю, разам у горад ісці. Мы самі з го-рада. Не заходзіў да вас?

Леапольд Гушка. Не.

Мешчанчук. Не было, значыцца, нікога ў вас... Чорт яго... цяпер на дарогах... Уначы цяпер страшна, дзе ў полі на дарозе... Народ усялякі цяпер... На тым тыдні, не чулі? Каля самага горада чалавека зарэзалі, забралі грошы і каня... Нікога ў вас не было?

Леапольд Гушка. Не.

Мешчанчук. А то яшчэ раз гэтак было. Не вельмі далёка адсюль, так вёрст за дваццаць. На гасцінцы. Залез гад чалавеку ў хлеў, у салому, а той чалавек богу душою не вінен. Ну і знайшлі. А як выявілася, дык гэта жыд? Нямецкі шпіён. Падгаворваў людзей, каб цара скідалі, каб не ваявалі, каб забастоўкі ўсялякія... Аднаго злавілі ў хляве, у саломе, а другога ў склепе. Чалавек сам прызнаўся: не ведаў, кажа, хто такі. Мяне, кажа, злачынцы забіць хочуць, мне абы пераначаваць, я і пусціў, паспагадаў. Ну, тых забралі, а чалавеку таму нічога. Чалавек-жа не ведаў, пусціў, маючы добрае сэрца. Чалавека таго начальства і пальцам не кранула, раз ён сам прызнаўся, сказаў, дзе гады ха-

ваюцца ... Ну, рукі мае крыху абагрэ-
ліся... А мароз трашчыць... Я ішоў паўз
лес... Тут недзе, думаю сабе, павінен
быць мой чалавек, што разам са мной
фурманак шукае. А на дварэ ціха, ціха..
Чуваць было, як у гарадку на ратушы
гадзіны вызваньваліся: дзінь-бом... дзінь-
бом... Іду, бачу след нейкі свежы пад
вашу хату... Я па слядах проста і іду.
Сюды, думаю, зайшоў мой чалавек.
(Кладзе жонцы Леапольда Гушкі на
плячо руку). Не іначай сюды зайшоў.

*(Марылька рашуча накіроўваецца да дзвя-
рэй).*

Жонка. Марылька, не ідзі. *(Да мешчанчука).*
У нас, за хатай, у хляве схаваўся.

Марылька. Маці...

Павал Няміра. Хто схаваўся?

Леапольд Гушка. Ты... *(Усхапіўся в свайго
месца).*

*(Мешчанчук даў свісток. У хату ўско-
чылі паліцэйскія).*

Мешчанчук. Нікога з хаты не выпускаць!

*(Мешчанчук выходзіць в паліцэйскім, па-
кінуты аднаго паліцэйскага ў хаце.)*

Жонка. Чаму нікога з хаты не выпускаць?

Паліцэўскі. Стой на месцы, не варушыся.

Леапольд Гушка (да жонкі). Ух! Ты!

Жонка. Ты гэтак сям'ю ратуеш?

Марылька. Маці...

Паліцэўскі. Ціха... З месца не кратацца.

(Уваходзіць мешчанчук, за ім паліцэўскія ўводзяць Евель Цывіна).

Мешчанчук. Ну?

Евель Цывін. Тытун недзе з кішэні вываліўся. Няма чаго закурыць.

Мешчанчук. Ты што, грэўся ў саломе?

Евель Цывін. Грэўся.

Мешчанчук. Нагрэўся?

Евель Цывін. Не. Чалавек павінен грэцца ў хаце. Ну, а даводзіцца па хлявах... у акопах людзі грэюцца... у чыстым полі пад гарматамі людзі грэюцца...

Мешчанчук. Ты... Змоўкні... Хто тут з табою яшчэ хаваецца?

Евель Цывін. Я адзін.

Мешчанчук (да Леапольда Гушкі). Ну. Гавары.

Леапольд Гушка. Больш я нікога не хаваў.

Мешчанчук. Апранайся.

Жонка. Ён не вінен. Ён не хаваў. Гэты сам схаваўся.

Леапольд Гушка. Я схаваў. (Да жонкі). Ты.

Мешчанчук. Дзе больш?

Леопольд Гушка. Шукай. Ты з гэтага хлеб
ясі.

Мешчанчук (да *Марылькі*). Апранайся.

Жонка. Не вінаваты. Не вінаваты. Бярыце
гэтага жыда, гэтага шпіёна, бярыце, не
чапайце нас.

Евель Цывін. Мяне, гаспадынька, і так возь-
муць, без вашай просьбы.

Мешчанчук (да *Паўла Няміры*). А ты хто
такі?

Павал Няміра. Салдат. Толькі што на па-
быўку прышоў. От толькі што ў хату
ўвайшоў. Я тут нічога не ведаю.

Марылька (з пагардай). Ён не вінен. Гэты
анёлак чысты.

Жонка. Леопольдзе, Леопольдзе. Сям'я рас-
кідаецца. Шчасце ўцякае. Божа літас-
цівы...

Мешчанчук. Марш.

(Усе выходзяць апроч старой і Паўла Ня-
міры).

Жонка. Нявінны. Нявінны.

(Хапае мешчанчука за руку, цягнеца за
ім па падлозе. Мешчанчук адапхнуў яе
наюю).

Леопольд Гушка (выходзячы). Чаго крычыш?
Поўвалоку зямлі маеш.

(Усе вышлі. Жонка Леопольда Гушкі з крыкам „Нявінны, нявінны, божа літасцівы“ пайзе на каленках па хаце, становіцца на ной, падае вобземлю).

6.

Пакой ў жандарскім кіраўніцтве. За сталом жандарскі палкоўнік, той самы чалавек, што ў першым акце быў за прыстава. Ля стала сядзіць **Марылька**.

Палкоўнік. Ты маладая. Ты прыгожая. Табе трэба жыць, а не ў турме сядзець... Ты ўсё маўчыш. Ну, гавары. Ну, раскажы пра сваіх блізкіх... Ты ўсё маўчыш... Ну, хто ў цябе блізкія людзі? Ну хто такі **Евель Цывін**?

Марылька. **Евель Цывін** адзін з самых лепшых людзей, якіх я толькі ведаю.

Палкоўнік. Ну, а твой бацька?

Марылька. У маім бацьку сабралася ўсё лепшае, што толькі ёсць у людзях.

Палкоўнік. Чаму?

Марылька. Бо ён аграблены, скрыўджаны і не хоча больш цярпець.

Палкоўнік. Хто-ж яго аграбіў?

Марылька. Вы.

Палкоўнік. Я?

Марылька. Вы і ўсе тыя, каго вы абараняеце.

Палкоўнік. Я абараняю цара, Расію...

Марылька. Цар. Цар жыве пацарску таму, што ён забірае ў майго бацькі. Забралі ў майго бацькі ўсё, з самых малых дзён яго, вы яго грабілі. Вы пакінулі яму адны толькі стаптаныя лапці... Лапці майго бацькі, Леапольда Гушкі, вышэй і вас, і вашага цара, і вашай Расіі...

Палкоўнік. У камеру... Леапольда Гушку.
(Марыльку выводзяць. Уводзяць Леапольда Гушку).

Палкоўнік. Ты ўсё гаворыш, што табе цяжка было жыць. Больш ты нічога не гаворыш... Ну, прысядзь... Садзісь...
(Садзіць яго ка крэсла). Апошні раз...

Леапольд Гушка. Мне цяжка было жыць.

Палкоўнік. Ты захацеў яшчэ цяжэй. Сам у турму палез.

Леапольд Гушка. З самых малых дзён сваіх з турмы ніколі не выходзіў. Аднаму на свеце рай, другому турма.

Палкоўнік. Прапаведнік. Ты хаваў Евеля Цывіна?

Леопольд Гушка. Хаваў.

Палкоўнік. Нашто ты яго хаваў?

Леопольд Гушка. Папытайцеся ў яго самога.

Палкоўнік. А я хачу, каб ты сказаў... Ну... маўчыш? Мы можам і мякка гаварыць. Мне цябе шкада. Раскажы пра Евеля Цывіна ўсё. Цябе караць не будзем.

Леопольд Гушка. А хіба вам цяжка яго самога папытаць?

Палкоўнік. Ты прости чалавек. Ты гора ведаў. Ты можаш людзей любіць... Так, так... любіць. А для гэтага трэба знішчыць усіх буцтаўшчыкоў, якія сеюць неспакой, трывогу, кроў, агонь... Як чалавек, кажу табе, мне цябе шкада.

Леопольд Гушка. Я маю практыку. Чым больш на мне жылы рвалі, тым больш мяне шкадавалі. А што да трывогі і крыві, дык кроў льецца на вайне, а тыя, пра каго вы гаворыце,—кажуць: —не трэба ні вайны, ні крыві. Хто больш дбае пра дабро чалавеку: вы, ці яны?

Палкоўнік. Гэта Евель Цывін так гаворыць?

Леопольд Гушка. Нашто Евель Цывін. Гэта я гавару.

Палкоўнік: Чаго ты хочаш? Ты сам скажы.

Леапольд Гушка. Хачу, каб чалавек не рваў на сябе жыл, не мучыўся, не гараваў, каб яму сонца ясна свяціла, каб на яго ніякі гад ярма не ўскладаў. Хачу, каб цара скінулі, каб бога скінулі... Вас хачу на шыбеніцы бачыць. Вы ўсе мне пагражаеце катаргай. Дык я вам гаварыў і гавару, што я з самых малых дзён сваіх жыў у катарзе. Вы самі дрыжыце ад таго, што па гарадах забастоўкі...

Палкоўнік. Цывін старшыня падпольнага камітэта.

Леапольд Гушка. ...што салдаты з фронту ўцякаюць, што рэволюцыя відна...

Палкоўнік. У камеру... Цывіна. (*Уводзяць Цывіна*). Ты старшыня падпольнага камітэта? (*Евель Цывін маўчыць*). Хто больш з табою працаваў?... Я магу прымусіць цябе гаварыць.

Евель Цывін. Не думаю, каб мой голас быў вам прыемны.

Палкоўнік. Хто кіруе забастоўкай на фабрыцы?

Евель Цывін. Хто кіруе забастоўкай на фабрыцы? Кіраўнікі забастоўкі.

Палкоўнік. Маўчаць.

Евель Цывін. Я-ж адразу казаў, што мой голас не будзе вам лішне прыемны.

Палкоўнік. Ты ведаеш, што табе пагражае тут, блізка фронта?

Евель Цывін. Ведаю. Ведаю таксама, што вам большае пагражае, як мне. Вы-ж і салдат баіцеся, што не хочучь ваяваць, вы забастовак баіцеся. Вы чуеце рэволюцыю.

Палкоўнік. Цябе хаваў Гушка?

Евель Цывін. Я і сам умею хавацца.

Палкоўнік. Гушка. (*Уваходзіць Гушку*). Ты хаваў яго?

Леопольд Гушка. Хаваў.

Евель Цывін. Сам прызнаешся?

Леопольд Гушка. Евелька... Як вялі мяне сюды, мне з камеры гукнулі, што блізка рэволюцыя... Што салдаты з фронта...

Палкоўнік. У камеру абодвух.

(*Убляе жандар*).

Жандар. З тэлеграфа паведамляюць, што цар выракся прастола і...

Палкоўнік. Што—і?..

Жандар. І... і... і...

Палкоўнік. Даволі ікаць.

Жандар... і рэволюцыя...

Палкоўнік. Вон... Стой... Паслаць на тэлеграф праверыць.

(Жандар пабег).

Рэволюцыя? Адразу ўжо і рэволюцыя? Як гэта, у Расіі рэволюцыя?.. Арыштаваных сюды. *(Уводзяць Леапольда Гушку і Евеля Цывіна.)*

Глядзіце адзін аднаму ў вочы. Гаварыце праўду. Я вас перадаю ваенна-палявому суду.

За сцэнай шум. Крыкі. Грукат. Убляе жандар.

Жандар. Салдат з фронту наехала повен горад. Забастоўшчыкі над фабрыкаю выставілі чырвоны сцяг. Каля фабрыкі збіраецца дэманстрацыя.

Палкоўнік. Арыштаваных назад.

Евель Цывін. Няхай жыве рэволюцыя.

(Урываецца натоўп салдат, рабочых).

Леапольд Гушка. Рэволюцыя... Браточки, Евелька... Рэволюцыя...

(Зрывае з палкоўніка пагоны).

Голас з натоўпа. Арыштаваных на волю.
Голас за сцэнай. Бярыце моцна ў рукі рэ-
волюцыйную ўладу.

(За сцэнай чуваць марсельеза).

КАНЕЦ ДРУГОГА АКТА.

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

7

Хата Леапольда Гушкі. У хаце адна Марылька над калыскай. Леапольд Гушка ўваходзіць маўклівы і хмуры.

Марылька. Ты ўсё ходзіш, кідаешся з месца на месца, думаеш, спакою не маеш. Чаго ты? *(Плача).*

Леапольд Гушка. Марылька. Кінь. Горкія думкі нічога не памогуць.

Марылька. Я табе гавару, ты мне. От так адно аднаму і гаворым.

Леапольд Гушка. А чаго ты плакала зранку? Ты думаеш я не бачыў?

Марылька. Яна была тады вельмі хворая. А ўсё-такі адразу і раптоўна было здарылася... У адзін момант... Чужыя людзі яе і пахавалі.

Леапольд Гушка. Мы-ж з табою ў турме былі.

Марылька. І дзіця маё ніто сірата, ніто не сірата...

Леапольд Гушка. Людзі спрадвеку кажуць— цяжка жыць на свеце. Хто мацнейшы— той лепш будзе жыць.

Марылька. І ўсё? Ты толькі так думаеш?

Леапольд Гушка. А як мне думаць?

Марылька. Тата, ты інакшы раней быў. Ты ведаў, як думаць.

Леапольд Гушка. Ланцугі разарваліся хіба на тое, каб чалавеку, як зверу, сваё ненаеднае горла вальней было тлапіць? І есць адзін аднаго, як ваўкоў чарада.

Марылька. Ты ўжо супроць рэвалюцыі?

Леапольд Гушка. Што ты гаворыш? Ты хіба бачыш, што я ні канцоў ні пачатку не знайду.

Марылька. Якіх пачаткаў?

Леапольд Гушка. Пан на зямлі сядзіць? А на фабрыцы гаспадар сядзіць? Дык я сам кажу: марш на маёнткі. Расцягнуць, разбіць увесь маёнтак. Да тла змесці панскае гняздо. Гэтак трэба, я сам так кажу. Забірай панскае дабро. Добра, забралі. А тады што? Калі я мацнейшы і больш грабяну за слабей-

шага, дык слабейшы да мяне за парабка пайдзе? А я-ж знявідзеў за свой век парабкоўства. Усякаму парабкоўству канец павінен быць, калі гэта рэволюцыя... Я сам рад, што Ёткаў маёнтак расцягваюць: от вам, глядзіце на рэволюцыю. Рэволюцыя—гэта вам не жарты (*ціхім голасам*). А другое маё вока—глядзіць, як ядуць адзін аднаго за панскае дабро.

(Убывае Сёмка Марэйна. Пад пахаю ў яго скрыпка ў торбе).

Сёмка Марэйна. Ха-ха-ха-ха... Леапольдзе, Леапольдзе! Ха-ха!

Леапольд Гушка. Чаго ты? Ну, чаго ты?

Сёмка Марэйна. Ха-ха-ха-ха...

Леапольд Гушка. Такі пра цябе праўду кажуць, што ты часта, як вар'ят, робішся? Чаго ты?

Сёмка Марэйна. Вайна ў цябе за хатаю. Я ішоў паўз лес вечарынку граць...

Леапольд Гушка. Якая вайна?

Сёмка Марэйна. Маёнтак разбіваюць.

Леапольд Гушка. Так і трэба.

Сёмка Марэйна. Ёткаў лес цэлы дзень секлі. Кожны сабе цягае, аж душыцца. А на-

рэшце выносістага дубка не падзялілі:
кожны сабе хоча. Можна сказаць, што
з сякерамі адзін на аднаго ідуць.

Леапальд Гушка. Гэта мне не навіна.

Сёмка Марэйна. І хто? З аднаго боку Сур-
віла вядзе за сабою гурт, з другога—
твой зяць, Павал Няміра.

Леапальд Гушка. Табе весела.

Сёмка Марэйна. Дубок, мусіць, Сурвілу ас-
танецца.

Леапальд Гушка. Чаму?

Сёмка Марэйна. Твой зяць пабяжыць маён-
так расцягваць. А Сурвіла далей лесу
не пойдзе: у гэтага свой погляд на рэ-
волюцыю. (*Раптоўна пабег з хаты*).

Леапальд Гушка (*да Марылькі*). Ты хочаш,
каб я быў вясёлы?

Марылька. Я гэтак не гавару. Гэта ты ўсё
мне гаворыш, што я нудная, хмурая...
Я гэтка раблюся толькі тады, калі па-
чынаю думаць пра дзіця, пра... І толькі
ўсяго.

Леапальд Гушка. Я думаў, што рэволюцыя...
ну... як абухам дасць—няма больш гэт-
кай прорвы, як Сурвілава горла. Што
згіне тое, што адзін ляжыць і стогне,

а другі, каб сябе ўтхлапіць, па ім з ботамі топчыцца...Топчыцца і крычыць—рэвалюцыя... (*Павышае голас*). Брату роднаму гатоў галаву зняць, калі ўбачыць, што той за яго больш набраў. Што больш за яго ад рэвалюцыі вырваў. Ад рэвалюцыі. Ха. (*Цішэй*). Няхай яно згарыць.

Марылька. Ты ўжо не рад рэвалюцыі?

Леапольд Гушка. Ты гэта мне гаворыш? Я-ж сам рабіў рэвалюцыю. Я... Я... (*не знаходзіць сабе месца ў хаце*). Я сам зноў пайду туды...

Марылька. Куды? Чаго?

Леапольд Гушка. Пайду на рэвалюцыю гляну.

Марылька. Гэтак ты рэвалюцыю і не ўбачыш.

Сёмка Марэйна. (*У дзвярах*). Ідзеш рэвалюцыю глядзець? Хадзем, Леапольдзе, і я з табою пайду.

(Падаецца назад у сенцы, Леапольд Гушка за ім. Раптам, як-бы хтосці ўвапхнуў іх у хату, следам ва імі вырастае постаць Паўла Няміры).

Павал Няміра. Хто панаваў, таго зямля будзе есці. Хто гараваў—той сам пан

цяпер будзе. (*Усё маўчаць, прыбянтэжаныя ад гэтага нечаканага з'яўлення*).
Прышла пара нашаму брату цвёрда
стаць на ногі. Няхай цяпер наш Ётка
з дымам і агнём да пана-бога на неба.
Фюіць...

Сёмка Марэйна. Так адразу і аддаеш? Без
грошай?

Павал Няміра (*не зразумеўшы кпінаў*). Што?

Сёмка Марэйна. Неба. Пачакай, можа хто
купіць, не спяшай гэтак.

Марылька. Не шкадуеш Ёткі?

Павал Няміра. А што яго шкадаваць? Ён-жа
пан.

Марылька. А хто яго з акупаў да санітараў
дзесяць вёрст нёс?

Павал Няміра. А кепска ён мне за гэта за-
плаціў быў?

Марылька (*злосна, кпліва*). Ага, выбачай,
я забылася (*адварочваецца*).

Сёмка Марэйна. Я-ж табе кажу: не спяшайся
з небам. Можа хто купіць.

Павал Няміра. Пайшоў ты к...

Леапольд Гушка (*у твар Няміры*). У мяне
за хляўчуком куча гною ляжыць. Ідзі

ляж тварам у яго і ляжы сабе. І цёпла будзе і мякка. Спакойна будзе.

Павал Няміра (*злосна, крыкліва*). А ты што? За паноў, за буржуяў, рэволюцыі не любіш?

Леапольд Гушка. Калі-ж гэта ты ўжо такі рэволюцыянер стаў?

Марылька. Ці не тады, калі на фабрыку мяне не пускаў?

Сёмка Марэйна. Слухай ты, пытаюць, у які дзень ты рэволюцыянерам стаў? У пятніцу, ці можа нават аж у чацвер яшчэ?

Павал Няміра. Я мужык. Я гараваў. Я у лапцях хадзіў. Дык я супроць рэволюцыі буду? Рэволюцыя дала права, права—я кажу. І ўмей гэта права ў рукі ўзяць. Бяры, што рэволюцыя дае, і жыві. Кожны чалавек выкіроўваецца пасвойму. Ты мяне ў кучу гною садзіш? У кучу гною? Можа гэта я раней у кучы гною сядзеў. А цяпер... ніто што на курную хацінку лесу купляць не трэба... зямлю возьмем. Маёнтак расцягнем. Я сабе на дзесяць хат лесу навазіў. Марылька. Кінь. Кінь усё. За рэволюцыяй мы з табой будзем жыць разам...

Марылька (*перадразнівае*). І больш нам нікога і нічога не трэба.

Павал Няміра. Я сам сабе гаспадар буду. Хата ў мяне будзе гэтакая... Двор у мяне будзе вось гэтакі... Сад у мяне будзе дубовым парканам абгароджан...

Леапольд Гушка. Вазьмі мяне за парабка.

Павал Няміра (*не зразумеўшы*). Цябе? за парабка?

Сёмка Марэйна. Павалка, не бяры яго. Ён кепска рабіць будзе. Бяры здоровага хлапца, каб мог дзень і ноч рабіць.

Павал Няміра (*не слухаючы*). Марылька, будзем жыць. Кінь... Ну... у нас-жа дзіцё.. Рэволюцыя дае нам... Хадзем у маёнтак..

Марылька. Я можа і пайду, але не з табой. Ты ідзеш проста грабіць, а не рэволюцыю рабіць.

Павал Няміра (*да Леапольда Гушкі*). Бацька, ты не хочаш ісці са мною?

Марылька. Ідзі з гэтай хаты.

Павал Няміра (*злосна*). Так? Вы заўсёды жылі галетнікамі і жыць імі будзеце. З каравых ануч ніколі не вылезеце. Людзі ўмеюць карыстаць сваё права, а вы?.. О, бачыце, бачыце? Гарыць маён-

так, гарыць, падпалілі. Ух, як гуляе. Поўнеба заняло. А вы прападзеце, як рудыя мышы, калі гэтак будзеце. Пагінеце. Вы...

Сёмка Марэйна. Ха-ха-ха-ха.

Леапольд Гушка. Тваё горла волю пачула? Увесь свет глынуць хочаш? Але многа не награбеш, бо і іншых ахвотнікаў многа. Як звяры грызціся будзеце.

Павал Няміра *(стараецца гаварыць без злосці)*.
Марылька... Марылька, ты падумай.

Марылька. Не, гэта ты падумай. Табе многа яшчэ думаць трэба.

Леапольд Гушка. Разам з Ёткам я і Сурвілу з дымам пусціў-бы.

Марылька. А калі цяпер яшчэ не сапраўдная рэволюцыя?

Леапольд Гушка. Я яшчэ зрабіў-бы рэволюцыю.

Марылька. Ці не адно мы з табой, бацька, гаворым?

Сёмка Марэйна. Я некалі казаў: свет трымаецца на такім законе, што ў каго сківіцы мацнейшыя, у таго жылот паўнейшы будзе. І заўсёды ён будзе крыўдзіць меншага. А раз на гэтакім законе

свет трымаецца, дык што там усе рэ-
волюцыі.

Леапольд Гушка (*грозна*). Ты што гаворыш?

Сёмка Марэйна. Чалавечая натура змяце пад
ногі ўсе рэволюцыі.

Леапольд Гушка. Ты! Чаго ты тут трэшся
ў мяне пад нагамі?

Сёмка Марэйна. Хіба можа нарадзіцца калі-
небудзь такое пакаленне, што з самых
пялёнак узненавідзіць кроў і слёзы.
Тады ні войнаў, ні рэволюцыі... Тады
брацтва будзе. Ага, ты задумаўся?

Леапольд Гушка. Ты мне скажы выразна,
чаго ты хочаш? Што ты рабіць хочаш?

Сёмка Марэйна. Што рабіць? Або любіць, або
ненавідзець. Чалавеку няма інакшай ра-
боты на гэтакім свеце.

Леапольд Гушка. А хлеб есці?

Сёмка Марэйна. Ага, хлеб есці?.. Я яшчэ,
як малады быў, як у Ёткавых пакоях
за настаўніка быў, як маладога Ётку
пісьменнасці і музыцы вучыў—тады я
ўжо паноў ненавідзеў.

Леапольд Гушка. З аднэй ненавісці хлеба
есці не будзеш.

Сёмка Марэйна. Я калі быў студэнтам, я

тады ўжо чакаў рэволюцыі. Маё сэрца крывёю аблівалася заўсёды, калі я бачыў чалавечае гора.

Леапольд Гушка. Табе рэволюцыя тое самае, што для мяне калісьці бог быў. Маліся ёй. Чакай яе.

Сёмка Марэйна. А не чакаць?

Леапольд Гушка. Я сам рэволюцыя. Ты або ідзі рабі што-небудзь, або не трыся пад нагамі. Баішся запэцкаць рукі аб панскую кроў? Рэволюцыянер.

Сёмка Марэйна. Нічога не будзе, пакуль людзі крывёю будуць абмываць свае блячкі. Кроў заўсёды будзе кроў. Людзі павінны дайсці да шчасця без крыві. Чым больш крыві будуць ліць, тым большая будзе пагібель. Чалавечая кроў—святая рэч.

Леапольд Гушка. Усялякая ёсць чалавечая кроў. Адна—чыстая, а другая смярдзючая як гніль. Ну?

(Сёмка Марэйна раптам сціх, сціснутыся. Леапольд Гушка павярнуўся да Паўла Няміры, які ўвесь час стараўся трымацца ля Марылькі).

Леапольд Гушка. А ты чакаеш пакуль я да

цябе за парабка пайду, ці што? Я ў пана за парабка з малых дзён быў, а пасля пана на Сурвілу змяніў... А можа мне самому наняць парабкаў? Хіба я ўламанак які-небудзь? Хіба я не магу разгарнуць рукі гэтак, што поўмаёнтка добра сабе ўграбу? Хіба не нацягаю лесу колькі захачу? Зямлі пан не дае яшчэ, дык сілаю возьмем. І тое, што раней было не маё,—будзе маё ўласнае. Ніхто сюды нагі не будзе мець права паставіць. Хто паткнецца сюды—дубінаю па шыі. Вось як будзе жыць Леапольд Гушка. Раней ён быў пад нізам, цяпер наверху будзе. Многа нас наверх палезе. А хто слабейшы, таго дубінаю: не займай месца, дай мне разгарнуцца.

Павал Няміра (радасна). Бацька, гэта ты жартуеш, ці праўду кажаш?

Марылька (да Паўла Няміры). Ты! Чаго ты чакаеш тут? (Да бацькі) Тата, не ўсе-ж гэтакія. Ты ўсіх на Сурвілу і на Паўла Няміру не мерай.

Павал Няміра. Што ты маеш да мяне?

Леапольд Гушка. Як чэрві кішэць будуць слабейшыя, лезучы на лепшае месца. І хто моцна сядзе на лепшым месцы,

гаспадар сабе будзе, парабкі рабіць
будуць, а сам... хамула... хамскае горла...
хадзіць будзе, за шырокі зад рукі за-
клаўшы... Зад адгадуе... Дубовыя пар-
каны стаяць будуць, дамок з смольнай
хвоі, студня пасярод двара, брама вы-
сокая, як вокам угару сігануць, за
пяць вёрст відаць будзе браму... ха-ха-
ха...

*(Сурвіла і Мазавецкі з'яўляюцца ў дзвя-
рах).*

Сурвіла. Гэта праўда. Дубовыя брамы ста-
яць будуць, у кожнага студня свая,
будынкi тыя—ух, якія ўжо будуць. Ах, па-
гарачыўся я з зямлёй тады, купляць па-
чаў. Можна сказаць, што я гэтыя грошы,
як сабаку пад язык падклаў. Народ
так зямлю возьме, да гэтага ідзе.

Павал Няміра. Чаго ты тут?

Сурвіла. Чаму?

Павал Няміра. Я цябе пытаю, чаго ты
тут?

Сурвіла. Я не да цябе прышоў. Да цябе
інтарэсаў я не маю.

Павал Няміра. Зачыні горла, земляны купец.
Ты ў рэволюцыю ўлазіш? Рэволюцыя
цябе зараз разам з Ёткам...

Мазавецкі. А божа мой, божа, пане Сурвіла, чаго гэты чалавек хоча?

Сурвіла. Ён хоча, мусіць, усю рэволюцыю адзін глынуць.

Сёмка Марэйна. Ха-ха-ха-ха... Рэволюцыю дзеляць. (*Выскачыў з хаты*).

Павал Няміра. Цябе разам з Ёткам... земляны купец... фальварковец... Цьфу... (*пойшоў з хаты*).

Мазавецкі. А божа мой, божа, няма, каб ён гаварыў, як чалавек, калі якую крыўду мае.

Сурвіла. Гэта праўда. Без крыўды і без злосці народ няхай бярэ і зямлю і... да гэтага ідзе.

Мазавецкі. А можа будзе гэткае права, што не дадуць так.

Сурвіла. Дадуць. Што, пан гэтую зямлю сам зрабіў, ці што? Маёнтак, ну, гэта ён сам нажываў, тут ён розумам варочаў...

Мазавецкі. Варочаў, пане Сурвіла, варочаў.

Сурвіла. А зямля, а лес—павінна гэта пад народ пайсці... Народ цяпер лепш будзе жыць.

Мазавецкі. У ранейшага парабка цяпер свае парабкі будуць. Хацеў-ба я паглядзець, як мой Максім сабе парабка возьме. Хі-хі.

Леапольд Гушка (да іх абодвух). Дык чаго вы да мяне?

Сурвіла. Я пра цябе ўспомніў. У цябе-ж каня няма. Як-жа ты лесу сабе навозіш? Усе возяць, а ты так сядзіш. Дык у мяне ў галаве такі кручок зачапіўся: мне аднаму на тры фурманкі цяжка вазіць, памажы мне. А пасля вазьмі сабе на дзень каня. Я цябе магу на свой хлеб узяць.

Леапольд Гушка (з сарказмам). Мне часу не будзе. Я пайду маёнтак [расцягваць.

Сурвіла. Маёнтка не чапай. Бяры тое, што божае: лес... А маёнтак—гэта пан сваёю галавою набываў.

Мазаведкі. Набываў, пане Сурвіла, набываў.

Сёмка Марэйна (убягае ў хату). Гарыць усё. Працуюць і смак чуюць. Твой зяць фартап'яна прабуе, ці цяжкое.

Мазаведкі. На фартап'яна граць хоча. Хі-хі-хі-хі... А то яшчэ было гэтак: занатурыўся панскі фурман. Не хоча лезці на козлы. У фаэтон хоча на панскае месца. Хі-хі-хі-хі. Гэта, каб пан садзіўся на фурманавы месца, а фурман на панскае... Хі-хі-хі-хі...

Сурвіла. Хо-хо-хо-хо....

Мазаведкі. Я цябе, пане, кажа, шмат за свой век папавазіў. Цяпер ты вязі мяне. Цяпер, кажа, рэволюцыя. І лезе ў фэтон, на жоўты панскі плюш, стопудовымі сваімі ботамі. А на тых ботах гною-гнуою, а пане мой. Хі-хі-хі-хі...

Сурвіла. Хо-хо-хо-хо.

Сёмка Марэйна. Гэта, як на ваших ботах, пане Сурвіла.

Сурвіла. Ты. Пасвісцёл.

Мазаведкі. Так зараз пан сеў на козлы і і павёз фурмана. Прыехалі. Злазь, пане фурмане, кажа пан. Проша, пане фурмане, ісці у афіцыну і рабіць маю работу. Фурман пайшоў, пане мой, пайшоў, пайшоў, сеў на крэсла—хі-хі-хі-хі... сеў на крэла, тыцкнуў асадкаю ў атрамант, ткнуўся носам ў паперы—не ўмее пісаць. Пайшоў назад, пацалаваў пана ў руку і кажа: мая, кажа, паночку, дурная галава не зносіць вялікіх справаў. Выбачайце, паночку. І палез на сваё месца на козлах.

Сёмка Марэйна. Сціхні ты. Атрута старая. Вон! Вон! Ты з рэволюцыяй дзеці хрысціў, што гэтак з ёю пабратаўся. Ты

любіш, каб адзін сядзеў у фаэтоне, а другі, каб вечна служыў яму. (Пайшоў з хаты).

(Праз вокны і дзверы відаць, як пабольшаецца зарава. Шум і гул чуваць вдалёку. Адаць Гушка уваходзіць у хату. Сурвіла і Мазавецкі збянтэжыліся, знікаюць з хаты)

Леапольд Гушка. Адацька! Адаць зноў ў гэтай хаце. Адаць... чатыры гады, як ты пайшоў з гэтай хаты быў... Адаць мой.

Адаць Гушка. Бацька... Марылька... Маці... Дзе-ж маці?

Марылька. Мама... памерла.

Адаць Гушка. Маці... памерла?.. Не дажыла...

Леапольд Гушка. Не дажыла да рэвалюцыі.

Адаць Гушка. А сёння я гэтакага чалавека бачыў, добра мне знаёмага, які трэба, каб ён не жыў з рэвалюцыяй, а ён жыве.

Леапольд Гушка і Марылька. Хто?

Адаць Гушка. Той, з кім мы ваявалі. Не той, з кім нас гналі ваяваць, а той, хто нас гнаў. Мы з імі ваявалі.

Леапольд Гушка. Хто гэта? Пра што ты гаворыш? Што там было? Дзе?

Адаць Гушка. Пяць дзён гарматы траслі зямлю... і неба... і людзей... Акопная

зямля асыпалася зверху. На парваных загарадзях з калючага дрота вымярзали кавалкі чалавечых целаў. Адзін быў цэлы, гарматным уздымам узбілі яго на калючы дрот. Не было ў яго толькі галавы і аднаго пляча з рукою. Ён перагінаўся цераз дрот уніз: як-бы х ацеў падняць з таго боку сваю галаву. Ру-гі—пад яго нагамі тры дні прасіў енкам каб яго застрэлілі, каб не мучыцца яму больш з патрушчанымі нагамі... Гэта было на пятыя суткі. У атаку нас гналі..

Леапольд Гушка. Павал Няміра расказваў што ты не пайшоў.

Марылька. Што ты астаўся.

Адась Гушка. У мяне повен ранец за плячыма быў пракламацый: канец рабіць вайне, за што ваяваць. Мы гэтакія, як я, па два чалавекі павінны былі спаткацца ў акопах, раскідаючы пракламацыі. І я астаўся.

Леапольд Гушка. Павал Няміра бачыў тады цябе ў акопе.

Адась Гушка. Я яму сказаў выйсці ў пустыя ямы, каб ён не блытаўся пад нагамі... тры лініі салдат прабегла акопам і пу-

ста стала. Я стаяў у пустым акопе, аглядаючыся, каб пачаць сеяць пракламацыі. Трэба было, каб я астаўся жывы. Але афіцэр—я яго пазнаў—Ётка—уба-чыў мяне, страляць у мяне хоча, го-ніць ён мяне наверх... Мяне наверх... Калі повен ранец пракламацый нерас-кіданых. Калі ўсе пайшлі паміраць няма ведама за што, за каго? Калі я з ім ваюю, а не з немцамі, дык ён мяне на-верх гоніць, калі ў мяне пракламацыі, калі мне жыць трэба, калі я жыць хачу? Калі я жыць хачу.

Леапольд Гушка. Як-жа ты выратаваўся?

Адась Гушка. Я яго пракалоў штыкам.

Леапольд Гушка і Марылька. Гэта ты раніў Ётку?

Адась Гушка. Мяне праз дзень, праз два, можа праз тры—я не памятаю—дасталі з акопа санітары.

Леапольд Гушка і Марылька. Ты быў ранены?

Адась Гушка. Мяне везлі на трасучым возе чыстым акупным полем доўга-доўга. Мёртвае неба паўзла над галавою, трасло мяне, двое ці трое раненых ля-жалі на маіх нагах, я ног не чуў сваіх,

я не чуў больш, як чалавек з патрушчанымі нагамі енчыць, акупная зямля больш на мяне не асыпалася. Ніжнія чыны асталіся далёка, далёка. Вайна далёка асталася. Гарматы, кулі, мяса, стогны, мільёны пакутных позіркаў, усё вочы, вочы, вочы... іх гоняць, крышаць, ломяць... яны ідуць, як пад нож, пад смерць, жыць хочуць, хочуць, хочуць... А мяне ўсё вязуць, вязуць, вязуць. І пракламацый ужо за плячыма няма — усе ў акопах асталіся. І афіцэр заколаны, што гнаў мяне наверх. І я так жыць хачу, хачу, хачу... У шпіталі бацьку — ён-жа, Ётка гэты самы, кліча мяне да сябе: „дзе ты, кажа, ранены быў, ты мне знаёмы“. Жыве Ётка...

(У дзвярах з'яўляецца Павал Няміра. Ён увесь абкладзены ўсялякімі рэчамі з панскіх пакояў).

Павал Няміра. Ха-ха-ха-ха... Сядзіце ў хаце, жывіце, як і ўвесь век жылі, дурнямі, галетнікамі і памрэце. Так і ў магілу ляжаце, у каравых анучах. Рэвалюцыя сама ў хату не прынясе. А вы браць не хочаце... Дурні... Ха-ха-ха-ха...

Марылька (паказвае Адасю на Паўла Няміру). Гэта ён занёс Ётку да санітараў.

Адась Гушка. Ты?

Павал Няміра. Адаська. Ты дома? Я цябе тады шукаў у акопе. Эх, колькі я цябе тады папашукаў. Можа поўдня шўкаў.

Адась Гушка. Я яго знішчаў, а ты яго ратаваў?

Павал Няміра. Ён так прасіў... Яму куля жылот прабіла...

Адась Гушка. Не куля, а мой штых.

Павал Няміра. Адаська... Адаська. Што ты хочаш?

(Падаецца назад у сенцы, паволі задам адступае. Раптам за сцэнаю шум, чул людскіх галасоў. Убывае Сёмка Марэйна, сторапу наскочыўшы на Паўла Няміру. Павал Няміра адкідваецца на сярэдзіну хаты).

Сёмка Марэйна. Палонныя немцы, што жылі ў маёнтку, умяшаліся ў справу. Адзін немец кажа—пашто вы цягнеце дабро, гэта-ж, кажа, народнае; другі кажа, што ён сам тут хоча зямлю ўзяць і астацца жыць, бо яму, кажа, усё адно: дзе рэволюцыя, там і жыць буду... А трэці кажа: ганіце пана, а маёнтка не чапайце.

Леапольд Гушка (*рванўся з месца*). Я сам пайду туды.

Сёмка Марэйна. Бі нямецкіх шпіёнаў—закрычала некалькі чалавек.

Леапольд Гушка. Хто крычаў?

Сёмка Марэйна. Не толькі крычалі, білі...

(Раптам укідаецца ў хату Эдвард Лявер).

Эдвард Лявер. Я ім сказаў... Мы ім казалі... І мы ў рэволюцыі хочам быць... А на мяне—шпіён... *(Хапаецца за грудзі)*. Я рэволюцыі хачу... Мяне білі...

(Некалькі чалавек сялян з'яўляюцца ў дзвярах, пасля ўвайходзіць Евель Цывін).

Першы селянін. Падбег, гад, і адразу яму ў грудзі.

Другі селянін. Хіба ён не гэтакі чалавек, як і мы? Усіх і ўсюды зямля павінна роўна насіць.

Леапольд Гушка. Хто цябе біў?

Эдвард Лявер. Білі... Не знаю... не знаю... не ўсе білі. Адны білі, другія баранілі.

(Раптам убачыўшы Паўла Няміру). Ён...

Ён першы мне даў... *(Хапаецца за грудзі)*.

Леапольд Гушка і Марылька. Ты?

Павал Няміра. Мы доўга цярпелі ад паноў,

ад гадаў усялякіх... А цяпер чужынцы сюды лезуць... Яны ўжо тут убачылі сваё. Няхай ідзе туды, дзе ён радзіўся. Мы паноў гонім не для іх.

Марылька. Ты таго самага пана дзесяць вёрст на плячах цягнуў.

Павал Няміра. Чалавека цягне туды, дзе ён радзіўся. Ідзі туды і рабі сабе рэволюцыю.

Леапольд Гушка. Вон. *(Доўгая, напружаная пауза)*. Ты калі-небудзь, хоць праз гады прыдзеш яшчэ да нас. Прасіцца будзеш.

Павал Няміра. Прасіцца... Контррэволюцыянеры... *(Збірае свае рэчы)*.

Марылька. Глядзі добра. Можа не ўсё забраў, рэволюцыянер. *(Павал Няміра пайшоў)*.

Эдвард Лявер. Я вугаль капаў, а дзеці мае галодныя там... У Сілезіі, у Германіі..

Леапольд Гушка. У Сілезіі?

Эдвард Лявер. Я... Я... Сілезія...

Леапольд Гушка. Недзе там стаіць гэтакі маленькі гарадок... Увесь у дрэвах. Дарога з таго гарадка абсажана дрэвамі. Можа па дзвесце год кожнаму дрэву.

Там маці плакала, як мы сюды выязджалі. Чаго я зсівеў гэтак? На маіх плячах-жа яшчэ не павінна быць старасці. Можа, каб я ў маладыя гады свае вярнуўся быў туды, у тую Сілезію, можа я не быў-бы ў гэтакія гады сівы. Можа-б і Адаць не ваяваў-бы ліха ведае за што. Можа-б я інакш пражыў-бы на свеце, лягчэй, можа-б шчаслівейшаю сцежкаю дайшоў-бы да труны свае і можа-б гэтая сцежка не была-б гэтакая вузкая і кароткая, цесная, калючая... Як сон дзіцячы памятаю я той гарадок...

Сёмка Марэйна. Леапольдзе, маўчы, не рві ты майго сэрца.

Леапольд Гушка. Ты з Сілезіі? З Сілезіі?

Эдвард Лявер. Мяне гналі ваяваць, няма ведама за што і за каго. За голад маіх дзяцей? За мой пот на капальнях? Мы будзем рэволюцыю рабіць... Я шпіён? Я чужынец? Мяне біць? Каму я чужынец?

(Хапаецца за грудзі. Яму нядобра. Паволі апускаецца на лаву. Еееель Цывін, Адаць Гушка і Леапольд Гушка памагаюць яму. Адаць Гушка раптам пазнаў яго).

Адась Гушка. Эдвард! Гэта ты, Эдвард?

Эдвард Лявер. Адась! Адась Гушка!

Леапольд Гушка і Марылька. Хто? Які Эдвард?

Адась Гушка. Ён разам са мною Ётку ў акопе знішчаў.

Леапольд Гушка. За яго пот. За яго галодных дзяцей. За голад яго сям'і. За мой голад. І за мае крывавыя мазалі. За сілезскі голад, за тутэйшы голад—вы ваявалі, вы Ётку знішчалі... Сілезская, тутэйшая, усюды—няхай жыве рэволюцыя. (*Грозна да Евеля Цывіна*). Евель, мы з табою разам з турмы вышлі, а нядаўна Сурвіла зноў прыходзіў мяне за парабка браць.

Евель Цывін. І за сілезкі голад, і за наш голад, і ўсясветную нядолю, мы радзіліся на свет, мы ваявалі, і мы будзем рэволюцыю рабіць (*Леапольд Гушка глянуў на яго*), яшчэ адну рэволюцыю. Ідуць і пойдучь у гэту нашу рэволюцыю ўсе „чужынцы“, бо яны не чужынцы на свеце і сама рэволюцыя ёсць яны самі, тыя, што ваявалі, што працавалі, што праз нядолю сваю гадавалі рэволюцыю,

гэту, нашу... Сурвіла больш не прыдзе
браць цябе за парабка. Бо ты—рэволю-
цыя... Мы—з тваім Адасём..

Леапольд Гушка. Адась. Ты даўно вярнуўся
сюды?

Адась Гушка. Я прыехаў сюды ад вайско-
вага камітэта...

Евель Цывін. Ты з намі будзеш у гэтай ра-
боце. Ты чуў, што ў Петраградзе і
Маскве... Мы называемся—большэвікі.

Леапольд Гушка. Сілезскія ткачы... Шыбе-
ніца над галавою... Расійскае царства..
Парабкоўства.. Падданства, зямля, вайна,
Сілезія, Расія, Амерыка... Усё... Усё..
І ўсе... Евель, рэволюцыя на поўдарозе
стаяць не будзе... Я з вамі іду... Мы з
вами... (*Падыходзіць да Марылькі і цалуе
яе ў галаву*).

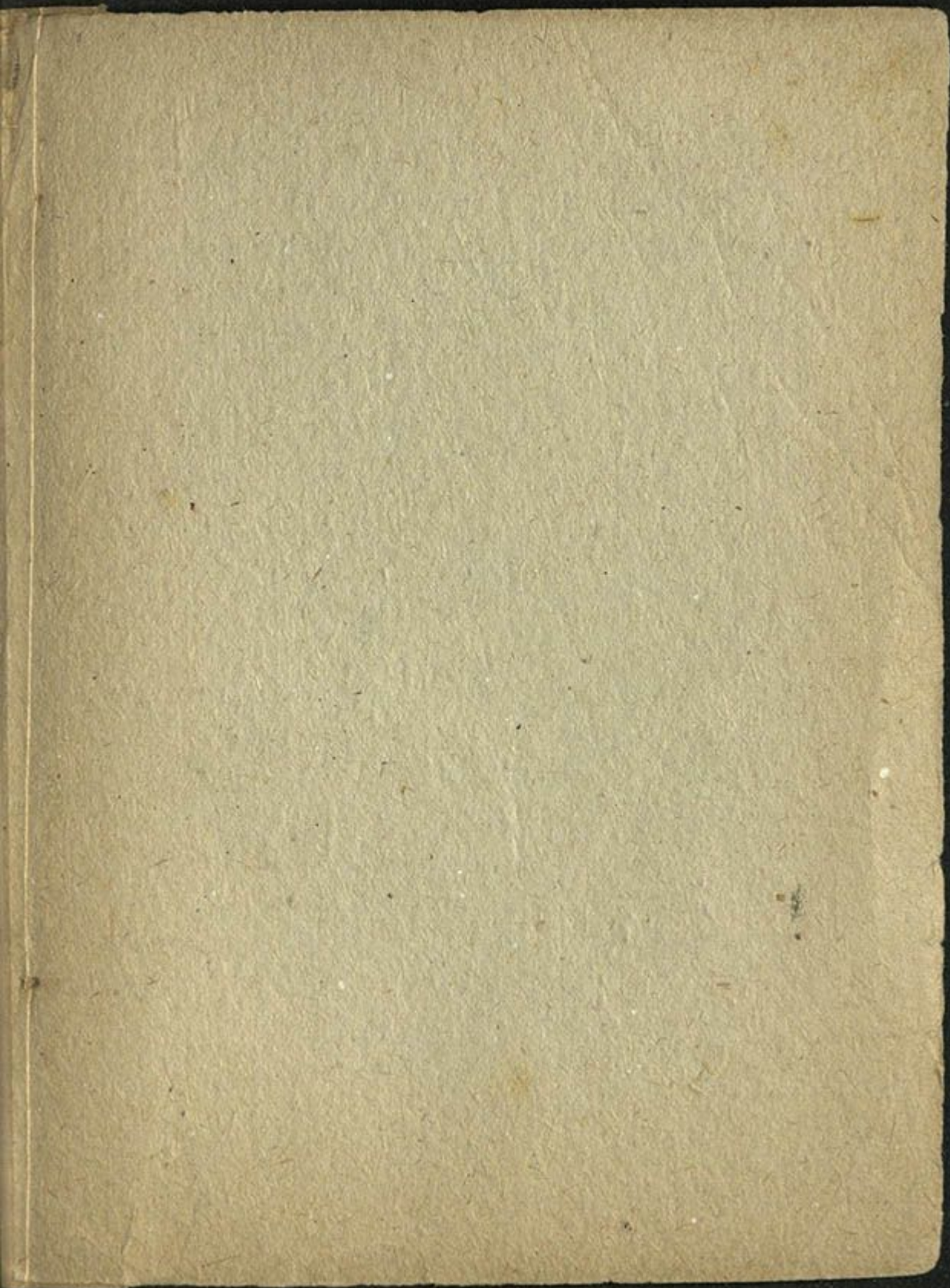
(Раптам чуваць далёкія стрэлы).

Адась Гушка. Чуеце?

Евель Цывін. Мы з Адасём былі ў казармах,
на фабрыцы, на вёсках. Зараз пачнецца.
Пара.

Леапольд Гушка Трэба ісці.

ЗАСЛОНА

1-20

ЦЕНА 1 руб. 50 коп.

Бел. 812802

Бел. 812802

Бел
1934

B0000004 17 12 18

На
белорусском
языке
КУЗЬМА ЧОРНЫ
Р О Д И Н А
Государственное
Издательство
Белоруссии
Минск - 1934